

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

**Sociologie náboženství a její konceptualizace
náboženské paměti**

Bc. Kateřina Huclová

Plzeň 2015

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra sociologie

Studijní program Sociologie

Studijní obor Sociologie

Diplomová práce

**Sociologie náboženství a její konceptualizace
náboženské paměti**

Bc. Kateřina Huclová

Vedoucí práce:

Doc. PhDr. Jan Váně, Ph.D.

Katedra sociologie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2015

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, říjen 2015

.....

Na tomto místě bych ráda poděkovala panu Doc. PhDr. Janu Váněmu, Ph.D. za vedení diplomové práce, ochotu a rady a připomínky, které mi byly poskytnuty.

Obsah

1	ÚVOD.....	1
2	KONCEPT PAMĚTI.....	5
3	VÝVOJ PAMĚTI.....	6
4	VYBRANÉ DRUHY PAMĚTI.....	11
	4.1 INDIVIDUÁLNÍ, HISTORICKÁ A KOLEKTIVNÍ PAMĚŤ.....	11
	4.2 NÁBOŽENSKÁ PAMĚŤ.....	17
5	KOGNITIVNÍ POHLEDY NA PAMĚŤ.....	19
6	PŘÍSTUPY JEDNOTLIVÝCH AUTORŮ KE KONCEPTU NÁBOŽENSKÉ PAMĚTI.....	21
	6.1 ÉMILE DURKHEIM.....	21
	6.1.1 Émile Durkheim a náboženská paměť.....	26
	6.2 MAURICE HALBWACHS.....	29
	6.3 JAN ASSMANN.....	40
	6.4 DANIÉLE HERVIEU-LÉGER.....	45
	6.5 SHRUTÍ.....	49
7	ZÁVĚR.....	51
8	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ.....	57

9 RESUMÉ.....	59
----------------------	-----------

1 ÚVOD

Paměť je jednou ze základních vlastností jedinců a hlavním pilířem naší existence. Dlouho bylo na paměť nahlíženo jako na specifickou vlastnost danou pouze lidem, která umožňuje uchovat si v paměti znalosti, zkušenosti a vše, co se stalo v minulosti. Již v dávných dobách lidé toužili po zdokonalování své paměti a vymýšleli různé způsoby, jak dosáhnout lepší paměti (Maslowski, Šubrt 2015: 7).

Proto není překvapením, že fenomén paměti je v sociálních i humanitních vědách dlouho řešeným tématem, ale až od druhé poloviny 20. století začala být paměť zkoumána z hlediska jedince jako schopnost uchovávat si v mysli věci, které se staly v minulosti. Podnět k výzkumům paměti přinesly především události, které stály za velkými ekonomickými i sociálními změnami 20. století. Zároveň spolu s nimi i potřeba přehodnotit sdílené představy o minulosti (Šubrt, Pfeiferová 2010b: 9-10).

Přesto se lze s fenoménem paměti setkat již v době antiky. Například Platón se zabývá takzvaným "paradoxem paměti", kdy paměť dokáže v nitru zpřítomnit věci, které ve skutečnosti neexistují. Dalším příkladem může být Aristoteles a jeho rozlišení paměti od představ. Zatímco paměť si zachovává časovou stopu toho, co se odehrálo v minulosti, představy ji neobsahují. Jak již bylo řečeno výše, zájem o téma paměti se rozšířil ve druhé polovině 70. let 20. století. Bylo to dáno uvedoměním si, že události, které se staly ve 20. století postupně upadají v zapomnění, protože ti, kteří je prožili, navždy odcházejí. Jak uvádí Nicolas Maslowski a Jiří Šubrt ve své publikaci, historik Paul Vayne vysvětluje zájem o téma paměti ve ztrátě náboženského cítění, které je nahrazováno vyprávěním a mýty. Větší zájem přinesly i transformační procesy v Evropě a diskuze o moderně a postmoderně. Každé společenské změny vedou k zájmu o paměť a připomínání si věcí, které se udály v minulosti (Maslowski, Šubrt 2015: 7-8).

Paměť jako taková je fenoménem, který zajímá mnoho sociálních vědců a lze uchopit z mnoha různých perspektiv. Může jít o paměť historickou, kolektivní, sociální, kulturní a mnoho dalších. Ve své práci se zaměřím na konceptualizaci náboženské paměti v pojetí sociologie náboženství, která je součástí paměti kolektivní. Představím pohledy několika autorů na danou problematiku. Konkrétně půjde o Jana Assmanna a Daniéle Hervieu-Léger, kteří se konceptem náboženské paměti zabývali. Zmíněn ale bude i Émile Durkheim a Maurice Halbwachs, kteří jsou důležitými autory pro pochopení pojetí paměti, i když se náboženskou pamětí přímo nezabývali.

V úvodních kapitolách práce se zaměřím na koncept paměti jako takový, který definuje, co to vlastně paměť je. Poté popíši, jak byla paměť předávána v době, kdy neexistovaly knihy ani jiné záznamy, které by ji uchovaly. Zároveň popíši změnu, která nastala s vynalezením knihtisku. Díky tomu se kolektivní paměť a její uchovávání a udržování změnilo.

Poté bude následovat popis kolektivní paměti, která se snaží uchovávat minulost dané skupiny. Podle Halbwachse existuje mnoho kolektivních pamětí, protože existuje i mnoho skupin ve společnosti. Historická paměť se soustředí na to, aby podala celistvý obraz historie. Snaží se být přesná a objektivní ve svých faktech. Individuální paměť je pamětí každého jedince. Vyvíjí se individuálně, ale opírá se o kolektivní i historickou paměť, protože je její součástí.

Následuje kapitola o náboženské paměti, jako specifické skupině paměti. Náboženská skupina si udržuje svou soudržnost díky dodržování společných rituálů. Tím se jeví navenek jako velice stabilní a neměnná. Paměť je v této skupině udržována právě pomocí rituálů a symbolů. Náboženské skupiny mají i svůj prostor, který je pro ně posvátný a dokáže navodit pocity sounáležitosti s minulostí.

Dále je jen v krátkosti představen pohled na paměť, který se nazývá kognitivním. Zastánci tohoto pohledu věří, že paměť je vrozenou dispozicí, která je vnějším světem jen formována, ale dále se nerozvíjí. Oponenti tohoto pohledu tvrdí, že paměť se vytváří právě vnějším světem - výchovou a socializací.

Poté jsou představeni jednotliví autoři, kteří se problematikou paměti zabývají.

Émile Durkheim tvrdí, že paměť je univerzální pro celou společnost, protože lidé potřebují mít kontakt s minulostí. Je potřeba udržovat kolektivní identitu. Kontakt s minulostí udržují pomocí rituálů a sdílených symbolů. Zároveň tvrdí, že celek není pouhým souhrnem jedinců. Celek má své vlastní kvality a není možné ho zaměnit s jeho jednotlivými částmi. Kolektivní paměť je tak odlišná od paměti jedinců, kteří v ní žijí. Zároveň ukazuje, že primitivní společnosti mají nejlepší náboženskou paměť. Potlačují totiž individualitu jedince, čímž dochází k celistvosti náboženské paměti. Všichni jedinci ve společnosti totiž dodržují rituály a vykonávají náboženské akty stejně. Díky tomu je vše homogenní a jednoduché. Tím je náboženská paměť udržována celou společností a nedochází k jejímu tříštění.

Maurice Halbwachs, který zastává názor, že existuje více kolektivních pamětí. Zároveň je podle něj kolektivní paměť formována pomocí výchovy a socializace a je sociálně podmíněná. Naprosto odhlíží od možnosti, že paměť je dána jedinci biologicky. Podle něj si izolovaný jedinec žádnou paměť nevytvoří. Náboženská paměť je udržována pomocí orientace věřících na prostor a hmotné věci. Náboženství se obrací na nitro a mysl jedince, ty jsou ovšem nehmatatelné. Proto je potřeba si náboženskou paměť uchovávat pomocí hmotných věcí. Vytváří se zbožná místa, kam věřící chodí, aby udržovali své tradice a kde sdílejí společnou náboženskou paměť.

Jan Assmann pokračuje v myšlenkách Maurice Halbwachse, tedy že paměť je formována pomocí socializace a výchovy. Zároveň rozlišuje komunikativní paměť, která je na úrovni individuální paměti, a kulturní paměť. Kulturní paměť je na úrovni paměti kolektivní. Komunikativní paměť je vytvářena díky každodenním interakcím jedinců. Kulturní je udržována na úrovni celé společnosti pomocí rituálů nebo textů. Zároveň se společnost od společnosti liší.

Danièle Hervieu-Léger tvrdí, že kolektivní paměť se přizpůsobuje moderním společnostem. S nástupem moderny došlo ke změnám ve společnosti, které kolektivní paměť roztříštily. Náboženská paměť byla hlavní součástí paměti kolektivní, ale modernizační procesy dominující náboženskou paměť rozbily. Každý jedinec tak má možnost vybrat si z mnoha možností a je jen na něm, kterou zvolí. Tím se rozpadá nejen kolektivní paměť, ale zejména paměť náboženská, protože náboženství s modernizací ztratilo dominantní postavení a pluralizuje se stejně jako celá společnost.

Poslední částí je krátké shrnutí poznatků, které přiblíží výsledky bádání výše zmíněných autorů zabývajících se fenoménem náboženské paměti.

2 KONCEPT PAMĚTI

Pro správné pochopení konceptu paměti je nutné si nejprve ujasnit, co vlastně znamená pojem paměť jako takový. Paměť lze definovat jako schopnost mozku přijímat, zpracovávat a uchovávat informace (Suchomelová 2009: 49). Důležitý je přitom i aspekt času, protože pojetí času je zásadním prvkem pro rozlišení minulosti a přítomnosti. Přítomnost se datuje od určité významné události a rozlišuje se při tom mezi minulostí a přítomností, to znamená mezi tím co bylo *předtím* a co *potom*. Rozlišování minulosti a přítomnosti se vztahuje na kolektivní vědomí, zejména pak na historické vědomí společnosti (Le Goff 2007: 21-22).

Eric Hobsbawm definoval minulost "jako období předcházející událostem, na které si jedinec dokáže nezprostředkovaně vzpomenout" (Ibid 2007: 28). Historie je založena na tom, že minulost byla reálná a v podstatě se neliší svou povahou od přítomnosti. To znamená, že to, co se odehrálo v minulosti, existovalo v určitém okamžiku na určitém místě, stejně tak jako událost, která se děje právě teď před našima očima. Zároveň je ale minulost a přítomnost protikladná a odlišná. Žádné dvě události nebudou totožné, protože se odehrály v jiném čase (Ibid 2007: 29-30).

Umění paměti je dáno jednotlivci, kterému umožňuje rozvinout jeho vlastní paměť. Jde o rozvíjení individuálních schopností (Assmann 2001: 31).

3 VÝVOJ PAMĚTI

Uchovávání vzpomínek v paměti se vyvíjí. Nejprve se významné události uchovávaly v paměti jedinců díky vyprávění a ústnímu předávání z generace na generaci. Proto se ve společnosti těšili velké úctě zejména starci, kteří byli považováni za nositele a vypravěče významných událostí v životě dané skupiny. Se vznikem a vývojem písma se paměť začala uchovávat v knihách, které popisovaly významné události a uchovávaly je mnoho let. V této kapitole představím, jakými změnami paměť prošla.

Pro utváření paměti je důležité vyprávění, protože jde o předávání informací jiné osobě. Díky jazyku, mluvenému i psanému, je možné uchovávat si paměť, která tak přesahuje fyzické hranice lidského těla a je uložena například v knihách. Vytváří se kolektivní paměť, která je podstatnou součástí populace. Pokud dojde ke ztrátě kolektivní paměti populace či národa, může nastat porušení kolektivní identity. André Leroi-Gourhan rozlišuje tři typy paměti: a) specifickou - nejedná se o inteligenci, ale o podklad, kam se zapisují řetězce úkonů, b) etnickou - která zajišťuje reprodukci chování u populace, c) umělou - nejnovější forma paměti, která zajišťuje reprodukci mechanických úkonů bez použití úvah. Sám Jacques Le Goff rozlišuje pět typů paměti: 1) etnická paměť - objevující se u společností, které neuvžívají písmo, 2) rozmach paměti od pravěku do starověku - kdy dochází k vývoji od ústního předávání k písemnému, 3) středověká paměť - udržuje v rovnováze ústní a písemnou paměť, 4) pokroky psané paměti od 16. století do dnes - popisuje vývoj v psaném slovu od 16. století do současnosti, 5) zvýšený zájem o paměť - charakteristický pro současnou společnost (Le Goff 2007: 69-71).

Etnická paměť je přisuzována zejména národům, které neznají písmo. Paměť je založena zejména na mýtech, praktických a technických znalostech a řemeslu. Jakými strážci paměti jsou v těchto společnostech starci, kteří předávají nejen mýty, ale i zkušenosti.

Vyprávění starců ale není vždy přesné a jeden a tentýž mýtus může být u různých společností vykládán v různých obměnách. Nejde o předávání doslovné paměti, ale paměti tvořivé, která si díky tomu uchovává dlouhou životnost (Ibid 2007: 71-74). U takových národů bez písma existuje předpoklad, že jejich kultury nemají žádné dějiny. Je to tím, že nemohou uchovávat žádné písemné dokumenty. Ukázalo se ale, že orální historie je na jednotlivé skupiny, o jejichž historii vypravuje, vázána více, než písemné záznamy. Jedinci ve skupině totiž vyprávějí o událostech, které souvisí s její jednotou. Tím dochází k uchování dějin a předávání z generace na generaci (Assmann 2001: 62).

Pro paměť je důležité mít soubor znaků. Přestože Henry Bergson znaky nepovažuje za důležité, hrají významnou roli. Různým znakům odpovídá v našem mozku různá reakce. Reakce v mozku se přetváří ve znaky a ne naopak. Znaky jsou výsledkem domluvy více jedinců a odpovídají společnosti, která je vytváří. Vzpomínky jsou uchovávány v mozku proto, že jsou součástí společnosti, ve které se pohybujeme. Vzpomínky specifické skupiny se uchovávají v kolektivní paměti, která je tak daleká, jak daleko sahá jejich specifická společnost. Například knihy uchovávají vzpomínky na slova a věty (Halbwachs 2009: 30-31, 46-47).

Před vznikem knihtisku nebylo snadné rozlišit ústní a písemné předávání znalostí. Písemné spisy byly vytvářeny za účelem učení se z paměti. Se vznikem knihtisku se setkáváme s kolektivní pamětí velkého rozsahu, jejíž obsah už se nedokážeme naučit z paměti. Šlo o rychlé rozšiřování kolektivní paměti, jaké se už neopakovalo. Le Goff tak přibližuje svůj druhý typ paměti, kterým je rozmach paměti a její vývoj od ústního předávání k písemnému. Ve společnostech, které neznají písmo, se paměť utváří kolem tří okruhů: a) kolektivní identita skupiny, která je založena na mýtech, b) genealogie, která je typickým zobrazováním prestiže vládnoucích rodů, c) technické vědění, které je předáváno pomocí praktik ovlivněných náboženskou magií. Písmo změnilo kolektivní

paměť, která se začala štěpit na dvě oblasti. Jednou z nich je uctívání památky formou památníku. Paměť je nápisem, který se uchovává do budoucnosti. Proto se začaly vytvářet památníky, kde bylo hlavním cílem zvěčnit nápisem určitou vzpomínku či událost (Le Goff 2007: 74-75, 95).

Druhou oblastí je vývoj paměti od pravěku do starověku. Zde se hrál největší úlohu přechod od mluvené k psané podobě uchovávání paměti. Šlo o vytváření dokumentů, které byly také spjaté s rozšířením písma a měly splnit funkci uchování informací napříč časem a prostorem. Vytvoření písma s sebou neslo změnu kolektivní paměti. Utvářela se i takzvaná královská paměť, kdy králové nechávali zapisovat své hrdinské činy, což se pak stalo součástí historie. Historie se prolíná s kolektivní pamětí, ale přitom ji neničí. Ztotožněním poezie s pamětí se paměť stane věděním či moudrostí. Problémem je, že se díky tomu může paměť od historie odvracet, anebo naopak k ní vést (Ibid 2007: 75-80).

Třetím typem paměti podle Le Goffa je středověká paměť. Ve středověku začala kolektivní paměť procházet velkými změnami. Bylo to dáno šířením křesťanství a nadvládou církve v oblasti intelektuálů. Písmo se stalo oporou paměti a získávalo na důležitosti. Stalo se schránkou paměti, protože napsané bylo věčné. Se vznikem městských archivů se vytvářela i obecní paměť a identita. Ve škole bylo vyžadováno, aby si žáci zapamatovali vše, co čtou (Ibid 2007: 83, 88-90).

Čtvrtým typem paměti popisuje Le Goff vývoj psané paměti od 16. století, tedy od renesance, do dnešní doby. Vynález knihtisku umožnil opustit složité učení se textů z paměti, protože jedinci se mohli seznámit s mnohem větším množstvím textů. Takové kvantum již nebylo možné si zapamatovat. Aby byly v paměti uchovány nejdůležitější události historie a nezapomínalo se na ně, vznikly státní svátky. Připomínání památných událostí se děje zejména pomocí státních svátků. Postupem času se ale rozšířily i další možnosti připomínání si minulosti. Jde nejčastěji o pamětní

mince či medaile, a nebo poštovní známky. Od poloviny 19. století získávají na oblibě i sochy, památníky nebo pamětní desky na významných místech. Vznikají centrální archivy a muzea, kde je možné si kolektivní dějiny připomenout. Individuální paměť pak připomínají fotografie uspořádané chronologicky (Ibid 2007: 95, 100-103).

Posledním typem paměti je podle Le Goffa zvýšený zájem o paměť v současnosti. Kolektivní paměť prošla významným vývojem. Od ústního předávání, přes písemné předávání až k období kancelářských strojů a elektronických rejstříků. 20. století přineslo další velký objev na poli paměti. Šlo o počítačové stroje, jejichž paměť byla stabilní a rychlá. Elektronická paměť má od lidské paměti tu výhodu, že je stabilní a stálá. Přesto je třeba mít stále na paměti, že to byl právě člověk, který elektronickou paměť vymyslel a naprogramoval. Měla by proto být pomocníkem člověka k jeho vlastní individuální paměti. Příkladem může být vznik databází, které pomáhají vědcům při výzkumech (Ibid 2007: 103-105).

Kolektivní paměť se zkoumá v dlouhém trvání, v gestech, rituálech a oslavách. Jde o historický pohled, který sdílí široká veřejnost. Aby nedošlo ke kolektivní amnézii, využívá se takzvané retro k připomenutí let minulých, čehož často využívají obchodníci. Mělo by dojít k takzvané revoluci paměti, kdy by se paměť měla soustředit na úroveň, kde individuální skutečnosti vstupují do skutečností sociálních a kolektivních. Historie je utvářena ze studia míst kolektivní paměti, jako jsou archivy, knihovny, muzea, hřbitovy nebo památníky (Ibid 2007: 108).

Philippe Joutard sledoval historickou komunitu pomocí písemných dokumentů o minulosti a ústním vyprávěním o přítomnosti. Cílem bylo zjistit, jak komunita prožívala a prožívá svou minulost, jak si utvářela kolektivní paměť a jak v této paměti nachází svou identitu v přítomnosti (Ibid 2007: 110).

Kolektivní paměť přesahuje historii, protože je jejím pramenem a živoucí ozvěnou historické práce. Paměť je základním prvkem identity - individuální i kolektivní. Kolektivní paměť je nástrojem moci. Vládnoucí vrstva kolektivní paměti manipuluje a ovládá ji. V rozvinutých zemích ale vznikají archivy, které vládnoucí složka nemá pod kontrolou. Paměť se snaží o záchranu minulosti, aby mohla být využita pro přítomnost a budoucnost (Ibid 2007: 110-112).

S dalším typem rozdělení paměti přišla i Elena Esposito, která rozlišila čtyři fáze: 1) divinatorická paměť - sloužila k organizaci archaických společností, protože v nich jedinci nerozlišují mezi reálným a mystickým. Tento druh paměti pomáhá rozlišovat mezi důležitým a nedůležitým. 2) rétorická paměť - paměť je součástí rétoriky a je spojena s mnoha ravidly a technikami pro ukládání vzpomínek. 3) paměť jako kultura - k rozvoji tohoto typu paměti došlo s vývojem knihtisku. Knihy byly masově dostupné a sloužily jako druhotná paměť. Byly schopny uchovat velké množství informací a nebylo potřeba si vše pamatovat. Některé informace bylo možné zapomenout a v případě potřeby si je v knize připomenout. 4) paměť jako síť - rozvoj tohoto typu paměti přišel s nástupem postmoderny. Dochází k tomu, že paměť již není představována jako archiv, kde je vše uloženo. Navíc se vyvíjí komunikační média a internetové vyhledávače, například *Google* (Šubrt, Maslowski, Lehmann 2015: 40-41).

4 VYBRANÉ DRUHY PAMĚTI

Existuje více druhů paměti, proto je potřeba jednotlivé druhy od sebe rozlišit. V některých případech je to problematické, protože definice se prolínají. V této kapitole představím druhy paměti, které jsou důležité pro lepší pochopení náboženské paměti. Tato kapitola přibližuje termíny historické paměti, paměti individuální a kolektivní paměti, jejíž vývoj byl zmíněn již v předchozí kapitole a zde bude vymezena vůči dalším dvěma zmíněným typům. Následuje představení náboženské paměti.

Individuální paměť je pamětí každého jedince. Zároveň ale zasahuje do paměti kolektivní i historické. Historická paměť se snaží uchovat vzpomínky významné pro celý národ. Důležité mezníky v historii, na které se nesmí zapomenout. Kolektivní paměť je pamětí určité skupiny lidí, která uchovává vzpomínky jejich členů.

4.1 INDIVIDUÁLNÍ, HISTORICKÁ A KOLEKTIVNÍ PAMĚŤ

Je možné rozlišit paměť individuální a historickou. Individuální paměť si vypomáhá pamětí historickou, protože náš život je součástí historie. Historická paměť je mnohem rozsáhlejší, než paměť individuální. Prezentuje minulost schematicky a zkratkovitě, ale individuální paměť podává hutnější a souvislejší obraz. Naše paměť se neopírá o naučenou historii, ale o historii prožitou. Vedle psané historie existuje i historie živá, která prochází napříč časem a obnovuje se. Můžeme v ní nalézt dřívější

proudy, které zdánlivě zmizely. Moderní zvyky staví na starých vrstvách (Halbwachs 2009: 101, 108-110).

Kolektivní paměť ale není totéž co historická paměť. Historická paměť se zaměřuje na fakta, která zaujala důležité místo v paměti lidí. Čteme o ní v knihách a učíme se o ní ve školách. Proto je potřeba ji písemně uchovat. Lidé, kteří by historickou paměť mohli ústně předávat umírají, ale písmo zůstává (Ibid 2009: 124). Historici se snaží zformovat určitou historickou paměť založenou na faktech z minulosti, spíše než zrekonstruovat minulost jako takovou do podrobnosti. V důsledku toho lze říci, že historie předstírá, že se snaží o zachycení minulosti a je založena na nestranném výzkumu. Postupem času se ale může stát, že se kolektivní paměť stane zaměnitelnou s historickou pamětí (Gedi, Elam 1996: 30).

Historické paměti se objevují ve formě historických vyprávění, což je jedna z forem kolektivní paměti. Ta je ale i rámcem, ve kterém dochází k historickému vzpomínání. Rozdíl mezi formou a rámcem byl vytvořen díky profesionalizaci historie (Crane 1997: 1373). Historická paměť je předkládána v přítomnosti, formuje kolektivní paměť a zároveň je jí formována. Existuje i názor, že kolektivní paměť je sama o sobě výrazem historického vědomí, protože vychází od jednotlivců. Kolektivní paměť udržuje žitou zkušenost jedinců v rámci skupin, protože individuální zkušenost si nelze zapamatovat bez odkazu na sdílený kontext (Ibid 1997: 1381).

Jonathan Frankel, podle Noa Gediho a Yigala Elama, rozlišuje kolektivní podvědomí a kolektivní vědomí. Kolektivní podvědomí se týká legend a mýtů, které okouzlují skupiny a jsou zdrojem inspirace a oddanosti. Kolektivní vědomí se vztahuje k ideologiím. Jde o skutečnou paměť, zkušenost, kterou někteří jedinci mají (Gedi, Elam 1996: 33). Kolektivní paměť má nepřetržitý vývoj. Nemá jasně dané hranice, jako

paměť historická. Navíc kolektivních pamětí existuje více. Historie je jednotná a vlastně jen jedna. Historie se skládá z faktů a historikové se snaží žádný fakt nevyzdvihovat jako významnější. Všechny stojí v jedné linii a vytváří celek. Díky tomu nám historie předkládá jednotný a celistvý obraz (Halbwachs 2009: 129-131). Kolektivní paměť pohlíží na skupinu zevnitř, snaží se o uchování její vlastní minulosti. Existuje proto mnoho kolektivních pamětí. Historie je ale jen jedna. Ta, která se snaží o rekonstrukci objektivní, nezávislé minulosti (Assmann 2001: 42-43). Kolektivní paměť je souvislý proud myšlení a z minulosti si uchovává pouze to, co je z ní živé nebo schopné žít ve vědomí skupiny, která paměť udržuje. Jakmile nastane období, které je pro danou skupinu nezajímavé, nejde již o stejnou skupinu, která by zapomněla na část své minulosti. Jde o dvě na sebe navazující skupiny. Historie člení minulost na období a my máme pocit, že jednotlivá období se od sebe odlišují (Halbwachs 2009: 125-126).

Kolektivní paměť se utváří ve skupinách a každá skupina má svou historii. Když se skupina zamýšlí nad svou minulostí vidí, že zůstává stejná a uvědomuje si svou identitu napříč časem. Skupina se snaží o reprodukci pocitů, které tvoří podstatu jejího myšlení. Kolektivní paměť se ustanovuje ve skupině a předkládá jí obraz sebe samé, protože je součástí její minulosti. Jde o předložení toho, jak se skupina vidí zevnitř. Proto se v kolektivní paměti objevují podobnosti, které utvrzují skupinu v tom, že zůstává stejná (Ibid 2009: 132-133). Kolektivní paměť čerpá z opírání se o určitý soubor lidí, kteří jsou členy skupiny. Vzniká tak masa vzpomínek, kdy jedna se opírá o druhou. Každému členovi skupiny se ale vybavují jiné vzpomínky. Individuální paměť představuje způsob vidění kolektivní paměti (Ibid 2009: 91). V rámci skupiny může každý jednotlivec vyjádřit své osobní vzpomínky. Skupiny tak udržují vztah ke kolektivní paměti. Halbwachs říká, že jedinec za svůj život projde několika skupinami a ty se liší podle toho, v jaké životní fázi se nachází. Minulost,

na kterou jedinec vzpomíná, tak není jedna, ale jde o více minulostí. Kolektivní paměť je flexibilní a záleží na jednotlivých vzpomínkách na minulé události (Crane 1997: 1376-1377).

Kolektivní paměť je přesahem individuální paměti, jejímž základem pro utváření je výchova. Dítě si tvoří svou paměť individuálně, ale historická paměť se formuje z tradice a výuky. Avšak kolektivní minulost se blíží minulosti individuální (Le Goff 2007: 23). Individuální paměť je předmětem uvědomění si kolektivní reprezentace, která se vztahuje ke stejným věcem. I když si my sami nedokážeme určitou vzpomínku vybavit, v rámci kolektivní paměti nám to jde. Kolektivní myšlení nám pomáhá propojit souvislosti a vybavit si nebo si zdokonalit naši vlastní vzpomínku. Vzpomínka je rekonstrukcí minulosti, kdy si pomáháme údaji vypůjčenými z přítomnosti. Zároveň je předpřipravena dalšími rekonstrukcemi z minulosti. Paměť je zprostředkovatelem kontaktu s dřívějším dojmem (Halbwachs 2009: 83, 113). Individuální paměť je předmětem uvědomění si kolektivní reprezentace, která se vztahuje ke stejným věcem. I když si my sami nedokážeme určitou vzpomínku vybavit, v rámci kolektivní paměti nám to jde. Kolektivní myšlení nám pomáhá propojit souvislosti a vybavit si nebo si zdokonalit naši vlastní vzpomínku (Ibid 2009: 83). Individuální paměť je úzce vymezena v čase a v prostoru. Není zaměnitelná s pamětí druhých, přestože k jejímu vybavení občas druhé potřeby. Kolektivní paměť má také své hranice, ale odlišují se od vymezení individuální paměti. Během našeho života se odehraje mnoho událostí, které jsou součástí národa, ke kterému patříme. Můžeme říci, že jsme danou událost zažili, ale vždy tomu tak není. Pamatujeme si ji a zažili jsme ji, ale nebyli jsme přímými účastníky. Nezažili jsme ji na vlastní kůži. Byla nám zprostředkována pomocí médií. Takových událostí je mnoho a patří do paměti národa. I přesto, že jsme žili v době, kdy se dané události staly, nevíme o nich nic víc, než o událostech, které se staly před naším narozením. Musíme se v

obou případech spoléhat na paměti druhých, nebo na texty, které o událostech píší. Jde o vypůjčenou paměť a ne naši vlastní (Ibid 2009: 94).

Kolektivní paměť čerpá z opírání se o určitý soubor lidí, kteří jsou členy skupiny. Vzniká tak masa vzpomínek, kdy jedna se opírá o druhou. Každému členovi skupiny se ale vybavují jiné vzpomínky. Individuální paměť představuje způsob vidění kolektivní paměti (Ibid 2009: 91).

Vzpomínky se mohou soustředit kolem jedince, který na ně pohlíží ze svého úhlu pohledu, nebo kolem skupiny, ve které jsou distribuovány. Jedinec by se podílel na obou typech vzpomínek, ale odlišným způsobem. Vlastní vzpomínky jsou součástí jeho osobnosti. Dokonce i ty, které sdílí s ostatními, ale dokáže si je vybavit z hlediska někoho, kdo se od ostatních odlišuje. Na straně druhé jsou vzpomínky jedince, jako člena skupiny. Podílí se na uchovávání neosobních vzpomínek, které jsou pro skupinu zajímavé a důležité. Individuální a kolektivní paměť se často prolínají. Pokud máme v individuální paměti nějaké mezery, kolektivní nám je může pomoci doplnit. I přesto, že se oba druhy dočasně prolínaly, individuální paměť se stále ubírá svou vlastní cestou. Každý doplňující podnět je pak zapracován do její podstaty. Kolektivní paměť individuální obklopuje, ale nesplývá s ní. Vyvíjí se podle svých vlastních zákonitostí. Individuální vzpomínky do ní pronikají, ale jakmile jsou zasazeny do kontextu, promění se. Kontext už není osobním vědomím (Ibid 2009: 93-94).

Vzpomínky se během života řadí v neopakovatelném uspořádání, čímž vzniká naše vlastní, individuální historie. Uspořádání jednotlivých vzpomínek se organizuje do vzájemně propojeného celku. Výsledkem je dojem pevné posloupnosti, kdy vzpomínka vychází z té předcházející a zahrnuje v sobě i prvky té následující. Pokud si v mysli vybavíme určitou vzpomínku, v návaznosti na ní nás napadají další a další, které jsou s původní vzpomínkou spojené. Jde o subjektivní vztah vzpomínek,

nazývaný také *smyslovou intuicí* (Ibid 2009: 79). Každá událost vstupuje do paměti a transformuje se na pojem nebo symbol. Získá smysl. Ze vzájemné kombinace pojmů a zkušeností vznikají figury vzpomínání, které mají tři rysy: 1) vztah času a prostoru, 2) vztah k určité skupině, 3) rekonstruktivitu (Assmann 2001: 38).

Vztah času a prostoru říká, že figury vzpomínání jsou vždy prostorově a časově konkrétní. Každá skupina nebo společenství jsou lokalizována, mají svůj prostor, ke kterému se vztahují. Paměť místa potřebuje (Ibid 2001: 28-29).

Vztah ke skupině říká, že kolektivní paměť je spojena s jedincem a není přenositelná. Každý jedinec podílející se na kolektivní paměti dokazuje svou příslušnost ke skupině. Figury vzpomínání jsou příklady či vzory, které ukazují postoj dané skupiny. Nejsou jen její minulostí, ale definují i její vlastnosti. Každá skupina se snaží o vymezení z vnějšku, aby se odlišila od ostatních skupin ve společnosti (Ibid 2001: 39-40).

Rekonstruktivita říká, že paměť neuchovává minulost jako takovou. Neexistují fakta vzpomínky. Minulost se v paměti neuchovává jako taková, ale je reorganizována měnícími se rámci přítomnosti. Paměť rekonstruuje minulost, ale také organizuje naše zakoušení přítomnosti a budoucnosti (Ibid 2001: 40-42).

Pátrání v paměti má dvě dimenze: 1) vzpomínky, na které jsme schopni si vzpomenout okamžitě. 2) vzpomínky, které si nemůžeme vybavit ať se snažíme sebevíc. O prvních zmíněných se hovoří jako o společných. Je to z toho důvodu, že pokud si něco dokážeme vybavit snadno a rychle, musí to tak mít i ostatní. Myšlenky, které si vybavíme okamžitě, i když se týkají velice osobních věcí, jsou zároveň i myšlenkami, které o nás mají druzí. Jde o vzpomínky, které patří všem. To je způsobeno skutečností, že při ztrátě detailu vzpomínky se můžeme

opřít o vzpomínky ostatních. O druhé skupině vzpomínek tvrdíme, že patří pouze a jenom nám, protože nikdo jiný je znát nemůže. Jde o nejhůře vybavitelné vzpomínky, protože nám nikdo nemůže pomoci s jejich rozkrýváním (Halbwachs 2009: 88-89).

4.2 NÁBOŽENSKÁ PAMĚŤ

Dalším typem paměti je paměť náboženská. Náboženská skupina si uchovává vzpomínky pomocí symbolů nebo rituálů. Jedinci jedné náboženské skupiny udržují stejné tradice, rituály nebo symboly. Díky tomu jsou trvalé a stabilní.

Je tak možné říci, že neexistuje kolektivní paměť, která by nebyla ukotvena v prostoru. Minulost si dokážeme vybavit proto, že se váže na materiální prostor. Naše mysl se opírá o prostor, díky kterému je schopna si vybavit vzpomínky. Každá skupina nebo kolektivní činnost se váže k určitému prostoru. Náboženská skupina má tak své vzpomínky, které je schopna si vyvolat při pohledu na určitá místa. Dělení na posvátné a profánní se uskutečňuje materiálně v prostoru. Věřící jsou například v kostele schopni si vyvolat společné vzpomínky. Jde o rozpoložení ducha lidí, kteří se nacházejí na posvátném místě. I přesto, že se nejedná o vzpomínku nebo událost v pravém smyslu slova, jde spíše o směr myšlení, je to pravá podstata kolektivní náboženské paměti. Náboženská skupina se opírá o materiální předmět, který je trvalý. Snaží se tak pohlížet sama na sebe jako na trvalou, zatímco kolem ní se vše mění - myšlenky, zkušenosti, instituce a zvyky. Náboženská paměť se opírá o

události, které se staly v minulosti a jsou díky členům náboženské skupiny uchovávány do současnosti. Tím je náboženská paměť udržována svými členy po mnoho let (Halbwachs 2009: 200, 219). Náboženská skupina se snaží utvrdit v tom, že ona je trvalá, zatímco vše kolem se mění. Daří se jí to díky návratům na určitá místa a udržování tradic. Místa mají něco ze stability hmotných věcí, a proto se kolektivní mysl věřících může zdát jako neměnná a trvalá (Ibid 2009: 223).

Každá náboženská paměť je složena z tradic, které se odehrály v minulosti a vztahují se k určitým místům. Často se o určitém místě traduje, že na něm došlo k posvátnému aktu a po mnoho let či staletí se k němu chodí poutníci modlit. Existuje tolik interpretací prostoru, kolik existuje skupin ve společnosti. Některé skupiny mají svá místa, která před ostatními přísně střeží. Je to "jejich" místo, kde udržují své tradice (Ibid 2009: 221-224). Skupiny si vytvářejí svůj vlastní prostor, vtisknou mu osobitý ráz a mají ho v paměti. O prostor pak opírají své vzpomínky. Abychom byli schopni vyvolat si vzpomínku, není nutné se v mysli přenést mimo prostor. Představa prostoru nám dává pocit neměnnosti (Ibid 2009: 226-227).

Náboženská paměť je specifickým druhem paměti, který je společný věřícím jedincům. Ti jsou schopni si při pohledu na materiální objekty nebo místa vybavit specifické myšlenky a události, které jsou pro ně společné a specifické. Je důležité mít určitou zkušenost s daným místem nebo objektem, jinak není možné si vybavit to, co je pro skupinu věřících společné a odlišné od jiných skupin. Ať už náboženských nebo jiných. Věřící mají stejné zkušenosti, které jsou dány dodržováním specifických a neměnných tradic.

5 KOGNITIVNÍ POHLEDY NA PAMĚŤ

Mnoho vědců zastává názor, že budování paměti není otázkou socializace jedince a jeho přináležení k různým skupinám ve společnosti. Naopak jde o vrozené predispozice budovat svou paměť pomocí funkcí mozku, které jsou stejné pro všechny jedince ve společnosti.

Každý mozek má takzvanou kognitivní výbavu, která jedinci umožňuje rozvíjet své představy, ale také je značně limituje. V mozku existují jakési dispozice, které je možné využít. Jde o vrozené mechanismy, které umožňují vznik a rozšiřování náboženských reprezentací. V mozku se nenachází specifická část „náboženství“, která by se rozvíjela sama o sobě. Náboženské koncepty se dají dobře zapamatovat a rozvíjet proto, že využívají kognitivní procesy. Náboženství je tak dispozicí mozku lidí (Havelka 2008: 11).

Kognitivní pohledy zastávají názor, že nejdůležitější jsou vrozené schopnosti a dispozice našeho mozku. Jde o přírodu, kterou nelze změnit. Je to něco, co jsme v podobě genetické výbavy dostali od našich rodičů. Vnější prostředí už nás dokáže zformovat jen minimálně, protože nejdůležitější jsou naše vrozené schopnosti. Zastánci výchovy, kteří se staví do opozice k přírodě a vrozeným schopnostem tvrdí, že jedinec se dá zformovat z větší části výchovou. Naše paměť, ať už individuální, kolektivní nebo historická, je pak výsledkem socializace a výchovy. Kognitivisté ale tvrdí, že základem paměti a dalších schopností je pevné zakotvení v našem mozku, na jehož základě se konkrétní schopnosti rozvíjí. Genetická výbava nás dělá takové, jací doopravdy jsme. Výchova vše jen formuje, ale nedokáže věci změnit od základu (Hally 2012).

Existují tak dva rozdílné pohledy na paměť. Je otázkou, který přístup je správný. Pravděpodobně se oba doplňují. Nelze říci, že paměť

by byla výsledkem pouze vrozené dispozice, nebo jen výsledkem výchovy a socializace. Lze říci, že individuální paměť může být vrozená, protože každý jedinec si může zapamatovat ze svého života jen tolik, kolik mu vrozený rozsah paměti dovolí. Historická paměť je ale otázkou výchovy, protože o historii se učíme. A lze říci, že k historické paměti nemáme vrozené dispozice, protože není možné si uchovat v paměti stovky nebo tisíce let staré významné události. Historickou paměť musíme získat v rámci výchovy a učení se. Přestože i zde můžeme mít omezený rozsah, jako u paměti individuální, vždy ale budou existovat záznamy, které nám stovky a tisíce let staré události přimomenou, například knihy.

Náboženská paměť je specifickým typem. Možná má každý z nás vrozenou dispozici v mozku, která se na náboženskou paměť zaměřuje. Je už pak jen otázkou výchovy a socializace, zda dojde k jejímu rozvíjení. Pokud ji ale budeme rozvíjet, musíme se o ní učit, stejně jako o paměti historické. Je nutné si nějakým způsobem osvojit základy náboženství a tradice, které jsou pro dané náboženství specifické. Pokud ale k rozvíjení konkrétní dispozice v mozku zaměřené na náboženství nedojde, nebude se rozvíjet ani naše náboženská paměť. Opět je zde viditelné, že se oba rozdílné pohledy na paměť prolínají a nelze s jistotou říci, že jeden pohled je lepší a přesnější, než ten druhý.

6 PŘÍSTUPY JEDNOTLIVÝCH AUTORŮ KE KONCEPTU NÁBOŽENSKÉ PAMĚTI

V následující kapitole bude uvedeno, jak se jednotliví autoři staví k problematice náboženské paměti. Konkrétně půjde o Émila Durkheima, Maurice Halbwachse, Jana Assmanna a Daniéle Harvieu-Léger. Zatímco Émile Durkheim zastává názor, že kolektivní paměť lze vztáhnout na celou společnost, protože identita se utváří díky odkazům k minulosti, Maurice Halbwachs tvrdí, že kolektivní paměť není univerzální, to znamená, že není jen jedna. Existuje jich mnoho a záleží jen na socializaci jedince, který druh kolektivní paměti si osvojuje. Jan Assmann podporuje myšlenku Maurice Halbwachse, protože předpokládá, že paměť je vnějším aspektem kulturních rámců, které na každého jedince působí. Daniéle Hervieu-Léger se zabývá otázkou roztržitého náboženské paměti, kterou přinesla modernizace a s ní spojené změny ve společnosti.

V následujících kapitolách budou postoje jednotlivých autorů přiblíženy a popsány.

6.1 ÉMILE DURKHEIM

Émile Durkheim byl francouzským sociologem, který je řazen mezi zakladatele sociologie. Zabýval se náboženstvím, dělbu práce a je autorem pojmu sociální fakt. Společenská dělba práce s sebou přináší kolektivní vědomí, které je ve společnosti udržováno právě pomocí dělby

práce. Různé skupiny jedinců tak mají různé kolektivní vědomí. Zároveň Émile Durkheim tvrdí, že kolektivní paměť se vztahuje na celou společnost.

Podle něj je paměť brána jako sociální. To znamená, že ji lze nalézt v institucích, zákonech, standardizovaných postupech nebo pravidlech. Durkheim tvrdí, že paměť je využívána strategicky k vysvětlení nejen minulosti, ale i k její transformaci do spolehlivých zdrojů pro současnost. Zároveň zastává názor, že jedinci ve společnosti vyžadují pocit návaznosti na minulost. To znamená, že je potřeba udržovat kolektivní identitu pomocí odkazů na minulost, kterými jsou tradice. Durkheim je ale často kritizován za to, že nebere v potaz individuální paměť a spojení mezi individuální a sociální pamětí (Misztal 2003: 124-125).

To, že Durkheim zastával názor, že kolektivní vědomí může existovat nezávisle na vědomí jedince (to znamená na úrovni individuálního vědomí) neznamená totéž, co existence společnosti bez jedinců. Odlišení kolektivního a individuálního vědomí je od sebe odlišné. Každý typ vědomí je tvořen jinými prvky. Prvky individuálního vědomí mají organicko-psychickou podstatu, zatímco prvky kolektivního vědomí mají sociální podstatu (Šubrt, Maslowski, Lehmann 2015: 25).

Dále Durkheim klade důraz na význam odkazů na minulost, které přispívají k posílení skupinové identity a solidarity. Symboly nebo rituály přispívají k udržování skupiny a zamezují zapomnění. Společná přesvědčení a tradice přispívají k přenášení sociální paměti, která je vnímána jako základní podmínka pro spojitost mezi kolektivní identitou a společenským životem. Udržování tradic také slouží k zajištění spojení mezi kolektivní pamětí a institucemi, které udržují kolektivní přesvědčení a identitu (Misztal 2003: 125).

Prvními odkazy na minulost byly pohřby. Díky nim se začalo se vzpomínáním na minulost. Duše zemřelých se při obřadu pohřbívání staly kultem (Misztal 2003: 126). Šlo o první kult, který lidé poznali. Pohřbívání bylo prvním rituálem, náhrobky byly prvními oltáři a prvním obětováním bylo jídlo určené pro potřebu zemřelých (Durkheim 2002: 62). Pamětní obřady udržovaly paměť skupiny, kdy byla potvrzována skupinová identita a jednota. Měly zásadní význam pro sociální paměť. Obřady byly schopny přenášet paměť nonverbálně, pomocí formalizovaných gest nebo pohybů. Podporována byla i role emocí, které obřady přinášely. Emoce hrály zásadní roli při vzpomínkách, protože pomáhaly ke zintenzivnění vzpomínky. Různé obřady nebo rituály mohly přinést pocit vzrušení, extáze nebo halucinace. Zároveň obřad jedince sblížoval a potvrzoval kolektivní identitu. Posilovalo se kolektivní vědomí a vytvářela se kolektivní paměť, jako zdroj jednoty a stability (Misztal 2003: 126-127).

Přesto jsou Durkheimovy myšlenky kritizovány za to, že i běžným rituálům přisuzují důležitost a mimořádnost. Kvůli tomu se vylučují z úvah méně formální způsoby udržování sociální solidarity. Otázkou tak zůstává, co udržuje paměť a kolektivitu ve všedních dnech, kdy nedochází k obřadům ani rituálům. Durkheim odpovídá tak, že i ve všedních dnech využíváme například nástroje, které vyrobili naši předci, chováme se podle zákonů, které vymysleli naši předci, nebo hovoříme jazykem, který naši předci používali. Jde o dědictví našich předků. Společnosti tak zahrnují minulé i budoucí generace (Ibid 2003: 127-128).

V moderních společnostech se prolíná morálka, právo a paměť. V prvních společnostech byla morálka prostoupena náboženstvím a vyjádřena pomocí práva. V moderních společnostech je sdílení víry a porozumnění naplněno v právních předpisech a vyjádřeno morálkou. Morálka ale není zakořeněna v náboženství. Kolektivní vědomí je v moderních společnostech méně náboženské. Navíc se zmenšuje a týká se především různých menších skupin a nevztahuje se na celou

společnost a tím moderním společnostem hrozí ztráta morálky. Durkheim je však přesvědčen, že i v moderních společnostech je možnost udržet sociální vazby. V důsledku dělby práce vzniknou profesní skupiny, které se stanou morální silou a budou udržovat solidaritu ve společnosti. Durkheim dále tvrdí, že mezi jedincem a státem budou vznikat instituce, které budou nárazníkem proti politické dominanci. Individualismus a hodnotový systém, který spojuje moderní společnosti, musí být potvrzen zákonem. Durkheim si uvědomuje složitost vztahu práva a morálky. Tvrdí, že zákon už není vyjádřením kolektivního vědomí. Musí pochopit různé skupiny a pojmout různé víry. Náboženství hrálo hlavní roli v mechanické solidaritě. V organické solidaritě je hlavní zákon, který stanovuje, jak mají jedinci jednat. Zároveň předpokládá, že v moderních společnostech je právo vědomě vytvářeno, zatímco v dřívějších dobách tomu bylo automaticky, nevědomky. Šlo o zvyk (Ibid 2003: 130-132).

Národní solidarity je dosaženo pomocí liberálních principů a minulost je interpretována a uložena v sociálních institucích. Minulost je uchovávána v přítomnosti pomocí legislativy a etiky skupin ve společnosti. Zákon lze podle Durkheima vidět jako mechanismus pro tvarování kolektivní paměti. Vztahem mezi zákonem a kolektivní pamětí jsou vlastně jen mýty jednotlivých společností. Ve všech společnostech tvoří právní dokumenty základy kolektivní paměti. Například Deklarace nezávislosti v USA (Ibid 2003: 132-133).

Podle Durkheima solidarita moderních společností nespočívá v jednotě a harmonii, ale na přijetí rozdílností. Solidaritou rozumí nepopírat rozdíly a nechat každého pátrat o své minulosti. Pokud ale chceme zjistit svou minulost, musíme své vzpomínky konfrontovat s ostatními. To zajišťuje ochotu spolupracovat s ostatními. Podle něj existuje záměr nadřazený zájmu jednotlivce. Právní instituce jsou mechanismy systematického vzpomínání a zapomínání. Stát a jeho instituce mají za úkol udržet autoritu zákona a zajistit morální integraci, jako předpoklad

sociální soudržnosti. V moderních společnostech existuje mnoho morálek a pamětí. Každá souvisí s profesí, kterých je v moderních společnostech bezpočet. Existuje tak konkurenční prostředí morálek. Stát by se měl snažit o udržování společné identity a hodnotového systému. Měly by mu k tomu pomoci národní minulost a dodržování tradic. Tím by mělo dojít k utváření kolektivní identity a udržování vzpomínek (Ibid 2003: 133-134).

Vzpomínky hrají důležitou roli i při formování kolektivní paměti. Tradice je někdy využívána jako prostředek moci. Některé tradice, které jsou nám předkládány jako z daleké minulosti, mohou být výsledkem několika posledních let. Jedinci ve společnosti jsou tak směřováni k dodržování jiných tradic a v utvrzování se v jiné kolektivní paměti, než tomu bylo ve skutečnosti. Lidé ale nechtějí přijímat vzpomínky, které jsou v rozporu s jejich vlastními vzpomínkami. Proto je těžké kolektivní paměť zmanipulovat (Ibid 2003: 135).

Minulost přežije v přítomnosti i v budoucnosti tím, že je obsažena v institucích, kultuře i dalších symbolických systémech i v každém z nás. Paměť spojuje generace, ale čelí novým výzvám v moderní, roztržité a pluralitní společnosti. Protože stát není schopen podat jednotný a sjednocující rámec paměti, jsme svědky borcení komplexní kolektivní paměti, i šíření vzpomínek jednotlivých skupin ve společnosti v rámci potřeby vymezení identity, stejně tak jako vzniku globální paměti, která se formuje na základě rychle se rozšiřujících masových médií (Ibid 2003: 137-138).

6.1.1 Émile Durkheim a náboženská paměť

Podle Durkheima je náboženská paměť v primitivních společnostech udržována pomocí jednoduchosti. Všichni jedinci vykonávají rituály stejně, čímž dochází k záměně individuální a kolektivní paměti. Všichni jedinci v takovýchto společnostech chápou podstatu rituálů stejně a všem je důvod jejich vykonávání a přesný postup rituálů vysvětlován stejně již od dětství. Náboženství všechny jedince sjednocuje. Díky homogenosti nevznikají mezi jedinci v primitivních společnostech velké rozdíly, a proto může být individualita každého jedince do určité míry potlačována.

Pokud se podíváme na moderní společnosti ukáže se, že v nich potlačování individuality příliš nefunguje. V moderních společnostech dochází k prosazování individualismu, každý může určitý náboženský rituál chápat jinak. Tím se moderní a primitivní společnosti liší.

V prvních společnostech udržovalo kolektivní paměť náboženství, které poskytovalo všeobecnou strukturu přesvědčení. Náboženství poskytovalo pocit posvátnosti, něčeho mimo jedince a díky tomu neměl jedinec pocit sounáležitosti pouze se současníky, ale také s minulými generacemi. Skupinu drželo pohromadě udržování tradic, obřadů a symbolů, čímž si udržovala stabilitu a minulost. V prvních společnostech bylo náboženství úzce spojeno s mýtickou minulostí, která hrála hlavní roli v poskytování víry. Náboženství pak na sebe vzalo sociální funkci a udržovalo morálku a solidaritu ve společnosti. Udržováním obřadů zajišťovalo stálé spojení s minulostí a přenášení svých hodnot na další generace (Ibid 2003: 125-127). Náboženská víra byla vždy sdílena určitou skupinou jedinců, kteří se k ní hlásili a dodržovali předepsané rituály. Víru tak nebrali za vlastní jen členové dané skupiny jako jednotlivci, ale šlo o skupinovou záležitost. Díky tomu vznikla jednotnost dané skupiny, protože jedinci ve skupině byli spojeni společnou vírou. Jednalo se o počátky

církve, která je morálním společenstvím tvořeným jedinci vyznávajícími stejnou víru. Církev své členy učí najít svého osobního boha, jeho úlohu, jak s ním navázat vztah a uctívat ho (Durkheim 2002: 52, 54-55).

Původ náboženské stability a jednoty je podle Durkheima vidět právě u primitivních společností. V takových společnostech je možné sledovat opakující se činnosti jedinců. Všichni je vykonávají stejně a za stejných podmínek. Jde o konformní myšlení. Vše je jednoduché a jednotvárné. V primitivních společnostech existují i klasifikace, které přispívají k rozdělování společnosti. Lidé rozdělují věci buď proto, že oni sami jsou rozděleni do jednotlivých klanů a rodů, nebo proto, že se jim snaží vytvořit místo ve skupinách, jejímiž členy jsou. Přiřazováním získávají věci náboženskou povahu (Halbwachs 1997: 9-10, 50).

Klany se pojmenovávají často podle zvířat. Jedinci ve společnosti pak věří, že vlastnosti zvířete se přenesou i na celý klan. Každá skupina potřebuje svůj zjednodušující střed a každý kolektivní pocit je nutné vtělit do osob nebo hmotných předmětů. Tím dochází k pocitu jednotnosti skupiny. Kolektivitu mu dává jméno a znak, protože v jednom klanu se nachází mnoho lidí a někteří jsou i z jiných klanů. Náboženská síla je kolektivní silou klanu (Ibid 1997: 73-75). Jedinci v klanu nejsou spojeni příbuzenskou vazbou ve smyslu pokrevnosti. Přesto se považují za jednu rodinu, protože nesou stejné pojmenování. To se váže vždy k hmotným věcem, které pro něj mají zvláštní význam. Znak klanu je jeho totemem. Totem má každý klan jiný a není možné, aby byly dva totemy shodné. Jedinci z jednoho klanu vyobrazují svůj totem na jejich vlastní předměty, ale otiskují ho i do svého těla. Tím se stávají jeho nositeli a on se stává součástí jich samých. Dokonce se příslušníci stejného klanu snaží přizpůsobit svůj vnější vzhled vzhledu totemu (Durkheim 2002: 112-113, 127).

I primitivní náboženství má představu tzv. velkého boha, který ukáže, jak vznikají věci kolem. Touto představou se blíží k náboženství vyspělých civilizací. Přitom kmenový bůh je duší předka, kterou je vysvětlena individuální duše. Představou duše jako takové se pak snaží vyjádřit pocity jedinců v klanu, kteří podléhají kolektivní víře. V souhrnu jde o vědomí kolektivity s její jednotností a uceleností (Halbwachs 1997: 88-89).

Náboženské myšlení a aktivity nejsou mezi masou rozšířeny rovnoměrně. Každý jedinec pociťuje náboženské představy nebo rituály odlišně. Záleží při tom na okolních jedincích nebo prostředí. V primitivních společnostech je tomu jinak. Jedinci mají méně rozvidnutou individualitu, skupiny jsou menší stejně jako homogennost vnějších podmínek. Tím dochází k eliminaci rozdílů na minimum. Jde o intelektuální a morální jednotu, která skupinu v těchto společnostech drží pohromadě. Konformita v chování se odráží i v myšlení. Tím, že jedinci vykonávají všechny činnosti stejně, dochází k zaměnitelnosti individuálního s kolektivním. Veškeré aktivity jsou univerzální a jednoduché. Náboženství je zredukováno na nejdůležitější činnosti, bez kterých by nebylo schopné přežít. To nejjednodušší je ale zároveň tím nejpodstatnějším, co je nutné znát (Durkheim 2002: 13).

Náboženství je společenská záležitost, protože náboženské představy jsou představami kolektivními. Součástí náboženských představ jsou rituály, které jsou prováděny v rámci skupiny jedinců a mají za úkol udržovat určitý mentální stav dané skupiny. Náboženské představy musejí být sociální záležitostí a produkt kolektivního myšlení (Ibid 2002: 17).

Kolektivní představy jsou výsledkem spolupráce v čase i prostoru. Bylo potřeba, aby se spojilo mnoho myslí, které měly znalosti a zkušenosti. Tím vznikl celek. Každý jedinec má dvě dimenze: individuální

a sociální. Individuální dimenze je organismus každého z nás, kterým jsme vymezeni. Sociální dimenze je nejvyšší hodnotou intelektuálního a morálního řádu. Jednoduše řečeno jde o společnost. Důsledkem je nemožnost zredukovat rozum na individuální zkušenost. Každý jedinec se podílí na společnosti, a zároveň „přesahuje sebe sama, a to jak ve svém myšlení, tak ve svém jednání“ (Ibid 2002: 24).

„Člověk je stvořen ze soustavy intelektuálních statků, z níž vzniká civilizace, a civilizace je dílem společnosti. ... Společnost může svou působnost projevit pouze nějakým jednáním a jednat může jen když se všichni jedinci shromáždí a jednají společně. ... Jednání je hlavní složkou náboženského života, protože jeho zdrojem je společnost. ... Náboženský život je zhuštěným výrazem kolektivního života a idea společnosti je duší náboženství“ (Ibid 2002: 452-453).

Výrazem kolektivního ideálu je náboženství. Přesto má kolektivní ideál sklon individualizovat, čímž vzniká ideál osobní (Ibid 2002: 457).

6.2 MAURICE HALBWACHS

Maurice Halbwachs byl francouzský sociolog a představitel tzv. durkheimovské školy. Lze ho považovat za následovníka Émila Durkheima. Ve svých studiích se zabýval převážně problematikou paměti, ale rozvinul i témata sociálních tříd. Podle něj je paměť společensky podmíněna a nemůže existovat mimo společnost. Kolektivní vědomí je udržováno pomocí kultury. Zároveň rozlišoval individuální a kolektivní

paměť, kdy individuální paměť je utvářena během socializace jedince, zatímco paměť kolektivní je utvářena ve skupině jedinců. Přesto si ve stejné skupině může každý jedinec danou událost vykládat jinak a jinak ji i interpretovat ostatním. Maurice Halbwachs předpokládá, že kolektivní paměť není jen jedna. Záleží na socializaci jedince, během níž si osvojuje různé vzorce chování, a na prostředí, v němž žije.

Před Halbwachsem se pohlíželo na problematiku paměti jinak. Bylo to také z toho důvodu, že v každé době bylo jinak nahlíženo na individuální paměť jako na model konceptualizace kolektivní paměti. Existují tři typy paměti - procedurální, sémantická a epizodická. Procedurální nám umožňuje opakovat určitý výkon rozvíjet schopnosti a dovednosti, například při sportu. Sémantická nám umožňuje ukládat do paměti fakta a abstraktní informace, které nejsou závislé na minulé zkušenosti, například historická fakta, která jsme nemohli zažít nebo matematické vzorce. Epizodická paměť je založena na naší vlastní zkušenosti a díky ní jsme schopni rekonstruovat minulost, například vzpomínání na výlet. Je velice subjektivní a nelze ji přenášet z osoby na osobu (Russell 2006: 797-798).

Pro Halbwachse je typické, že klade důraz na to, kdo si vzpomínku pamatuje. Všechny vzpomínky jsou závislé na dynamice skupin jako jsou rodiny, sociální třídy nebo náboženské skupiny. Pomocí interakce se členy skupiny se předávají vzpomínky na minulost. Podle Halbwachse skupiny rekonstruují svou minulost kolektivně. Každá skupina má svou vlastní kolektivní paměť, která se liší od ostatních skupin. Kolektivní paměť je svázaná s konkrétní skupinou, protože vzpomínky jsou produktem vlastních minulých zkušeností skupiny. Jedinec může být členem několika skupin, proto má i různé kolektivní paměti (Ibid 2006: 796-797).

Paměť prvních společností lze přirovnat k sémantické paměti. Halbwachsova kolektivní paměť jde přirovnat spíše k epizodické paměti. Paměť patří určité skupině a není přenositelná ze skupiny na skupinu (Ibid 2006: 798). Pro pochopení skupinové paměti je potřeba kulturně specifické pojetí kolektivní paměti, stejně jako pojetí napříč kulturami. Ukázalo se, že v prvních společnostech bylo o kolektivní paměti uvažováno jinak, než je tomu ve společnostech moderních (Ibid 2006: 800-801).

Kromě již zmíněného Émila Durkheima ovlivnil práci Halbwachse i Henry Bergson. Pro něj je paměť důležitá při analýze vnitřních dějů, přičemž nejdůležitější je jejich trvání. Nejlepším příkladem trvání je melodie. My vnímáme tóny, které se díky paměti spojují v melodii. Každý vnitřní děj se mění tím, že trvá. Každý současný okamžik je tak bohatší o okamžik minulý. Díky tomu je paměť předpokladem trvání, vědomí i času. Díky ní rozumíme věcem kolem sebe a jsme sami sebou. Bergson tvrdí, že naše životy jsou plné vzpomínek, protože si je neustále vytváříme. Přesto si je nevybavíme všechny najednou, ale selektivně. Každá myšlenka vyvstane na povrch tehdy, když se takzvaně hodí (Šubrt, Maslowski, Lehmann 2015: 16-17).

Pro Halbwachse byly Bergsonovy myšlenky inspirativní. Bergsonova představa melodie ho inspirovala v tom, že melodie není určena jen pro hudebníky. Každý jedinec ve společnosti si vybaví nějakou melodii. Například tu, kterou ho uspávali rodiče, nebo písně spojené s hrami. Existují tak dva různé způsoby uchovávání zvuků v paměti - lidový a znalecký. Pro melodii je důležitý i rytmus, který je výtvozem společnosti. Pracovní písně se vytváření z opakování pohybů v kolektivu pracovníků. Předpokladem je proto předchozí kolektivní souhlas. I náš jazyk je rytmický, proto jsme schopni rozlišovat slova. Rytmus, kterému se podřizujeme, je výtvozem společnosti a ne přírody. Laik si z těžké symfonické skladby zapamatuje jen ty části, které mu něco připomínají.

Jsou mu nějakým způsobem známé, a proto si je dokáže zapamatovat (Halbwachs 2009: 32-34).

Hlavní tezí Halbwachsových úvah o paměti je to, že paměť je sociálně podmíněná. Paměť jedinců tak může existovat jen díky paměti kolektivní. Ta se formuje v sociálních rámcích, které jsou vytvářeny lidmi ve společnosti. V rámcích jsou veškeré naše vzpomínky zpracovávány a díky nim je určováno na co, a jakým způsobem budeme vzpomínat. Halbwachs rozlišuje mezi individuální a kolektivní pamětí, ale individuální paměť je podle něj sociálním fenoménem, který má původ v myšlení skupiny a její interakci. V rámcích dané skupiny pak probíhají vzpomínky. Při vzpomínání se neustále identifikujeme se skupinou, jejímiž jsme členy a při rekonstruování minulosti vycházíme z kolektivních vzpomínek dané skupiny (Šubrt, Pfeiferová 2010b: 13-14). To znamená, že vzpomínáme každý za sebe, jako jednotlivci, ale vzpomínání probíhá v referenčních rámcích, které vytváří společnost (Šubrt, Maslowski, Lehmann 2015: 17-18). Sám Halbwachs tvrdí, že naše vzpomínky jsou vždy kolektivní a ostatní jedinci ve společnosti nám je připomínají, i když jde o vzpomínky, které jsou naše a na kterých jsme se podíleli jen my sami. Je to z toho důvodu, že nikdy nejsme sami. Vždy v sobě neseme různé lidi, proto není nutné, aby u vzpomínání byli fyzicky přítomni. Například při samostatném procházení se městem si můžu vzpomenout u různých staveb na to, co mi o nich říkali mí přátelé, nebo si vzpomenu na to, co jsem viděla o daném městě za dokument. Díky tomu se městem neprocházím sama, ale vzpomínám na další osoby. Proto o daných místech ve městě přemýšlím z perspektivy přátel, vstupuji do jejich skupiny a vytvářím myšlenky, které bych samostatně vytvořit nedokázala. Zůstávám tak stále s přáteli v kontaktu (Halbwachs 2009: 51-52).

V rámci skupiny tak může každý jedinec vyjádřit své osobní vzpomínky. Skupiny si tak udržují vztah ke kolektivní paměti. Halbwachs říká, že jedinec za svůj život projde několika skupinami a ty se liší podle

toho, v jaké životní fázi se nachází. Minulost, na kterou jedinec vzpomíná, tak není jedna, ale jde o více minulostí. Kolektivní paměť je flexibilní a záleží na jednotlivých vzpomínkách na minulé události (Crane 1997: 1376-1377). Osobní vzpomínku lze definovat jako vzpomínku jednoho člověka. Kolektivní vzpomínka je společná pro více osob. (Russell 2006: 792-793). Přesto může nastat situace, kdy si jedinec samostatně vzpomínku nevybaví. Ostatní členové skupiny ale dokáží zcela přesně popsat danou situaci a utvrdí jedince v tom, že byl dané události přítomen. Jedinec si ale nic nepamatuje. Příkladem může být první školní den, který jsme zažili všichni, ale mnoho z nás si na něj vůbec nepamatuje. Mnoho lidí také žije přítomností, proto si nejsou schopni vybavit události, které se staly v minulosti. Například pro vysoce postaveného manažera je důležité uzavřít obchod. Pokud ho uzavře, odjede z místa jednání a o společníky, se kterými k uzavření obchodu došlo, už se dále nezajímá. Soustředí se na jiné další obchody a události. Takový lidé můžou být vláčeni z jedné skupiny do druhé. Jakmile ale dojde k opuštění jedné skupiny, jedinec už se o ni nezajímá a vzpomínky navázené na danou skupinu se vytrácejí. I když mu je ostatní členové dané skupiny připomínají, jedinec si je nevybaví (Halbwachs 2009: 52-53, 56-58). I to může být příkladem selektivnosti vzpomínek, která je zmíněna výše.

Pokud dojde k situaci, kdy si určitou vzpomínku nemůžeme vybavit, přestože nám ji ostatní členové skupiny připomínají, příčinou je naše dlouhodobá nepřítomnost ve skupině. K tomu, aby si naše individuální paměť vybavila vzpomínku, kterou nám ostatní členové skupiny připomínají, je nutné být stálou součástí skupiny. Díky tomu budeme mít se skupinou dostatečný kontakt a naše paměti budou mít dost bodů průniku a sdílených informací. Proto musíme být dlouhodobě součástí jednoho společenství či skupiny. Pak se naše paměti můžou podporovat a jedinec bude schopen si vybavit situaci, kterou mu ostatní členové

skupiny připomenou. Pokud danou skupinu jedinec opustí, nedokáže si vybavit vzpomínku, kterou mu členové při setkání připomínají. Je to z toho důvodu, že už s danou skupinou nemá jedinec nic společného. Zmizela širší kolektivní paměť, která v určité době zahrnovala paměť jedince i dané skupiny (Ibid 2009: 61).

Předtím, než Halbwachs vypracovat svou teorii kolektivní paměti, existovala představa, že kolektivní paměť se váže k věci, kterou si chceme zapamatovat. Nezávisí na skupině, jak tomu je v Halbwachsově teorii. Dříve si lidé pamatovali hrdiny a jejich hrdinské činy, kterými si získali slávu, nebo malíře a jejich kresby. Tak se udržovala kolektivní paměť. Slavní jedinci se vepsali do kolektivní paměti díky svým úspěchům. Stali se nesmrtelnými ve smyslu zachování jejich jmen a činů. Neexistovaly skupiny, které by udržovaly vzpomínky na konkrétní jedince. Vzpomínky byly nezávislé na konkrétní skupině, ale záleželo především na individuálních vzpomínkách. Kolektivní paměť byla spojována i s knihami, ve kterých bylo možné si přečíst o hrdninských činech. Díky tomu byla jména hrdinů a umělců zachována i pro další generace. Skádaly se i básně, které líčily hrdinské činy a jejich průběh (Russell 2006: 793-795).

I sám Halbwachs tvrdí, že kolektivní paměť se váže na materiální věci. Hovoří zejména o věcech, které nás obklopují každý den. Jde například o nábytek, který máme doma a setkáváme se s ním denně. Jde o materiální prostředí, které je nám blízké a cítíme se v něm dobře. Pokud dojde k situaci, kdy nebudeme schopni rozeznat materiální věci ve svém domě, povede to k pocitu nejistoty. Materiální věci jsou součástí skupiny, protože podle nich dochází k hodnocení a porovnávání. Ve starožitnictví jsme schopni na jednotlivých věcech poznat, zda patřily do vyšší či nižší společnosti. Věci, které nás obklopují jsou tichými společníky. Nejsou sice schopny mluvit, ale my jsme schopni jim i přesto rozumět. Společenské preference se měnily a spolu s nimi docházelo ke změnám i v

materiálních věcech. Stále stejné materiální věci, které nás obklopují, nám dávají pocit kontinuity. Příkladem může být rodina, která roky žije ve stejné zařízeném bytě. Díky stálosti je pro ni těžké rozpoznávat jednotlivé roky, které v bytě strávila. Každá skupina utváří prostor, ve kterém žije ke své potřebě a podřizuje se i hmotným věcem, které jí odolávají. Jedinec jako člen skupiny i skupina sama o sobě zůstávají pod vlivem hmotného světa. Místo si uchovává otisk skupiny a skupina si uchovává otisk místa, ve kterém se pohybuje. Každá část prostoru má význam jen pro členy dané skupiny. Daná skupina si často neuvědomuje důležitost významu prostoru, který i obklopuje. Pocit uvědomění si důležitosti prostoru pro danou skupinu přichází až ve chvíli, kdy dochází k přetržení vazeb mezi skupinou a prostorem. Například když se rodina musí přestěhovat. Od takové chvíle už skupina ani kolektivní paměť skupiny nebudou úplně stejné. Samozřejmě dojde i ke změně materiálního prostředí (Halbwachs 2009: 185-188).

Přestože vzhled prostředí se mění tradice se snaží o zachování stability. Nejlépe změnám odolávají lokální tradice. V menších městech nebo v orientálních zemích, kde nedochází k rychlým změnám a kde se zdá, že čas plyne pomaleji než ve zbytku světa, se lokální tradice udržují nejdéle a nejlépe. Jsou schopny odolávat silám, které se snaží je změnit. Na těchto příkladech je vidět, jak se kolektivní paměť opírá o prostor. Kdyby bylo spojení mezi ulicemi, domy a lidmi náhodné, nebylo by těžké zbourat domy a postavit na jejich místě zcela nové s nově uspořádanými ulicemi. Lidé žijící ve starých domech by nekladli odpor, protože spojení mezi nimi a domy či ulicemi nebylo pevné. Bylo krátkodobé a nahodilé. Pokud ale skupina lidí žije dlouho na jednom místě, přizpůsobí se domům a ulicím. Přizpůsobí se řádům materiálních obrazů, které vytváří vnější předměty. Pokud se v takovém případě někdo rozhodne domy a ulice zbourat, nenarazí na odpor hmotného materiálu, ze kterého jsou

postaveny. Narazí na odpor lidí, kteří v nich žijí. Z toho vyplývá, že skupiny v sobě nesou něco z materiální nehybnosti (Ibid 2009: 191-192).

Odpor ale musí vycházet z celé skupiny. Pokud se o odpor pokusí jednotlivec, nebude úspěšný. Pouze dojde k tomu, že bude litovat věcí, které již neexistují a bude vzpomínat na místa, kam rád chodil a co na nich prožil. Na druhou stranu skupina projeví lítost, ale i protest nad ztrátou oblíbených míst. Bude se snažit vytvořit podmínky pro udržení svého tvaru v místech, která nejsou určena přímo pro ni, ale jsou v místech, která původně její byla. Například staré aristokratické rodiny nechtějí opustit čtvrť, kterou obývají dlouhá léta, přestože nové bohaté rodiny sídlí v úplně jiné části města a vytvářejí si tam lepší podmínky pro svůj život (Ibid 2009: 192-193).

Za společenství nebo skupinu je možné považovat i jedince, kteří žijí ve společné části města a sdílejí spolu stejný prostor. Náboženské skupiny spolu sdílejí víru, která je založena na nemateriálních jsoučnech. Taková společenství nebo skupiny jsou založena na společné víře, vytváření neviditelných vazeb mezi členy a na zaměření se na nitro člověka. Právě náboženské skupiny mají sklon vytvářet a uchovávat svou náboženskou paměť v návaznosti na prostor a materiální věci. Pro věřící existují místa posvátná, místa která vyvolávají náboženské vzpomínky, nebo místa prokletá. Všechny kostely, chrámy, kláštery, oltáře nebo sochy představují hmotné věci a prostor, který věřící obklopoval již v dřívějších dobách a uchoval se dodnes. Proto vše mělo a stále má náboženský význam. Těžko bychom si představovali život věřících žijících mnoho let před námi a těžko bychom sdíleli tradici náboženských myšlenek a vzpomínek, kdybychom nevěděli, že vše mělo svůj materiální základ a své místo v prostoru (Ibid 2009: 194-195, 199-200).

I náboženská skupina si své vzpomínky dokáže vyvolat na základě pohledu na určitá místa. Už jen rozdělování na svět posvátný a profánní

je uskutečňováno pomocí prostoru a materiálních věcí v něm. Věřící si je schopen při vsupu do kostela a dalších posvátných míst vybavit určité vzpomínky a obnovit společnou mysl a viditelné společenství s ostatními věřícími. Jsou to právě vzpomínky a náboženská společenství, které vznikly a jsou udržovány na daném posvátném místě. Mnozí věřící se projevují jako zbožní jedinci i ve společnosti lidí, kteří se s vírou v boha neztotožňují. V době největšího rozmachu náboženství bylo mnoho míst, která byla zasvěcena bohu nebo jiným nadpřirozeným silám. S nástupem sekularizace a celkovým úpadkem náboženství míst zasvěcených náboženství ubývalo. Mnoho věřících má potřebu scházet se na náboženských místech, i přes velký počet dalších věřících, kteří také touží dané zbožné místo navštívit. Všichni pak mají zvláštní rozpoložení ducha, které je společné jen věřícím nacházejícím se na uctívaném místě. Hlavním obsahem náboženské paměti je právě onen společný směr citění a myšlení. Zvláštní rozpoložení ducha věřících je uchováváno právě v posvátných prostorách, protože ho mohou nalézt kdykoliv do těchto prostor vstoupí. Díky tomu mají věřící pocit, že náboženská paměť je kontinuální stejně jako dané zbožné místo a že jím plyne jediný proud náboženského myšlení. Jakmile dojde k situaci, kdy je společenství věřících rozptýleno a je mimo zbožný prostor, neznamena to, že je skupina přestala existovat. Je jen rozptýlena, ale stále zůstává tím, čím byla. Když se po nějaké době opět celé společenství sejde, nic nenasvědčuje tomu, že bylo na nějaký čas rozpuštěno. Věřící po celou dobu rozptýlení stále chodili do kostela nebo jim zůstal v mysli obraz jejich setkání a jsou schopni si ho vybavit (Ibid 2009: 218-219).

Náboženská skupina je více náchylná na ujišťování se, že je neměnná, zatímco zvyky a instituce kolem se mění a přicházejí nové zkušenosti a myšlenky. Ujišťování se o své neměnnosti a trvalosti a o neexistenci rozdílů mezi minulostí a přítomností je dán zárukou vážící se na trvalost zbožných míst. Ta také zůstávají a odolávají novým

myšlenkám a změnám ve společnosti. Náboženské skupiny se snaží svým členům ukázat, že jsou stále stejné, jako tomu bylo při jejich zrodu a zůstanou stejná i v budoucnu. Tím se odlišují od jiných skupin a společenství, které ujišťují své členy, že jejich pravidla jsou stejná, ale jen po určitou omezenou dobu. Náboženská skupina je založena na myšlenkách a citech, proto jí chybí stabilní prvek, proto ukotvuje svou rovnováhu v prostoru a materiálu (Ibid 2009: 219-220).

Například kostel není místem, kde se schází pouze věřící a kam nepronikne vliv světského prostředí. Vnitřek kostela se ale nepodobá žádnému jinému místu setkávání nebo kolektivního života. Jeho uspořádání vychází z tradice, z myšlení náboženské skupiny a potřeb bohoslužby. Vše zde má své místo, každá část má svou historii a některá je důležitější než jiná. To vše vtiskuje věřícím určité postoje „a vrývá do jejich ducha soubor obrazů stejně určitých a neměnných jako rity, modlitby nebo články dogmatu“ (Ibid 2009: 220). Pro kněží, kteří vědí mnoho o náboženských tradicích, má každý detail uspořádání kostela svůj smysl, protože odráží směřování náboženského myšlení. Pro mnoho věřících má detailní uspořádání spíše vliv na vytváření dojmu tajemna (Ibid 2009: 220).

Náboženské myšlenky v sobě nesou otisk předmětů, ke kterým se vztahují. Věřící vidí kolem sebe zpodobnění boha a dalších náboženských věcí, představují a promítají si do nich i transcendentní pravdy dogmatu. Náboženství je věřícím představováno v nehmatatelných formách, které mají svá místa v prostoru a jedině v něm je možné se k nim přiblížit. Díky tomu náboženství přetrvává. Když je postaven nový kostel, náboženská skupina je hrdá a cítí se tak, jako kdyby se rozrůstala a sílila. Náboženská paměť je složená z tradic, které odkazují k tradicím z dávné minulosti, ale odehrávají se na konkrétním místě. Jde o historii každého náboženství. Každou událost je možné si vybavit díky místu, na kterém se odehrála a které je nám známé. Známé ve smyslu znalosti. To znamená, že jsme o

něm slyšeli, ale nemuseli jsme ho fyzicky navštívit. Existuje tak i náboženská geografie a topografie. Pokud je určité místo označeno jako posvátné, chodí se k němu modlit mnoho lidí. Nikdy už se ale nedozvíme, jestli bylo posvátné místo označeno na základě tradice, nebo šlo o náboženskou představivost. Žádné z označených zbožných míst není podpořeno tak dalekosahající tradicí, aby bylo možné s jistotou říci, že právě to či ono místo je označené na základě tradice, zatímco jiné bylo jen výsledkem náhody a představivosti věřících z dávné minulosti. Pravděpodobně se s takovou nahodilostí dokáží věřící vyrovnat proto, že náboženská paměť se musí opřít o konkrétní prostor, aby byla schopna si vybavit určitou událost. Například ne každý věřící má možnost vydat se na pouť do Jeruzaléma a spatřit na vlastní oči posvátná místa. Spokojí se ale s představou oněch posvátných míst a s vědomím, že stále existují. Navíc předpoklad boží všudypřítomnosti nezamítá možnost, že na daném místě (označeném jako zbožné a posvátné) nelze nalézt něco z posvátnosti. Stačí, aby si věřící kolektivně připomínali na daném místě nějaký skutek boha a vzpomínky se s daným místem spojily. Tím bude považováno za posvátné a věřící k němu budou přicházet a připomínat si daný akt. Věřící navštěvují i mnohé kapličky, které jsou zasvěceny apoštolům nebo panně Marii, protože je v nich uschována pro ně významná relikvie. Například napodobování křížové cesty se objevuje i mimo Jeruzalém. Věřící si tak připomínají utrpení Ježíše Krista (Ibid 2009: 221-222).

Stále platí, že náboženská paměť se snaží o svou neměnnost. Chce ukázat, že zatímco vše kolem se mění, náboženství i se svou pamětí zůstává stejné. Je to možné díky vytváření zbožných míst, která v sobě mají stabilitu hmotných věcí. Mysl věřících si díky těmto místům bude udržovat svou stabilitu a neměnnost (Ibid 2009: 223).

Halbwachs dokonce zformuloval dva zákony vývoje kolektivní paměti: zákon fragmentace a zákon koncentrace. Zákon fragmentace označuje proces, který je spojován s vírou. Jeho podstatou je fakt, že

události, které se odehrály na jednom místě, se postupem času začnou rozšiřovat do více míst. Zákon koncentrace představuje vývoj, během něhož dojde k zesílení emocí takovým způsobem, že s jedním místem je spojováno více událostí (Šubrt, Maslowski, Lehmann 2015: 21).

6.3 JAN ASSMANN

Jan Assmann je německý profesor, který v problematice konceptu paměti navazuje na Maurice Halbwachse. Odmítá názor, že paměť je funkcí mozku. Naopak zastává názor, že jde o vnější dimenzi, kdy paměť zpracovává vše, co přichází z vnějších společenských a kulturních rámců. To pak označuje jako kolektivní paměť. Rozlišuje paměť komunikativní a paměť kulturní. Komunikativní paměť je přenášena pomocí řeči. Kulturní paměť se přetváří do různých symbolů, díky nimž pak minulost přetrvává i v přítomnosti. Jan Assmann zastává názor, že paměť není vnitřní dimenzí každého jedince. Jde o vnější dimenzi společenských a kulturních rámců, které na každého působí.

Assmann definuje paměť jako schopnost uchovat si naučené, ale i jako schopnost zapomínat, aby bylo místo pro nové. Vzpomínání pak definuje jako uvědomování si toho, co již v paměti uloženo je (Horský, Tuček 2015: 121).

Koncept kolektivní paměti lze podle Assmanna vymezit ze dvou základních hledisek: a) z hlediska komunikativní nebo každodenní paměti, která nezahrnuje kolektivní charakter. b) z hlediska vědy, která nemá

vlastnosti paměti, ale týká se kolektivního vnímání sebe sama. Jde o paměť kulturní (Assmann 1995: 126). Existují ale i další dvě hlediska. Jde o hledisko 1) mimetické paměti a 2) paměti věcí. Kulturní paměť je oblast, která v sobě zahrnuje všechny tři zbylé oblasti paměti. Když mimetické, neboli napodobující, rituály získají postavení rituálů, což znamená, že získají smysluplnost, překročí hranici mimetické paměti a stanou se součástí paměti kulturní. Kulturní paměť Jan Assmann definuje tak, že přechází z individuálního a subjektivního smyslu na kolektivně přijímaný smysl, který je obsahem kulturní paměti. Zároveň si Assmann klade otázku, do jaké míry je kulturní paměť pamětí kolektivní. Kdo je subjektem paměti? (Horský, Tuček 2015: 121). Odpěď je, že „subjektem paměti a vzpomínání je pro nás vždy jednotlivý člověk, avšak je jím v závislosti na rámcích, které zajišťují organizaci jeho vzpomínky“ (Assmann 2001: 37). Rámce jsou vždy sdíleny druhými a jsou proto kolektivní. Podle Assmanna nemůžeme chápat kolektivní paměť z Halbwachsova hlediska metaforicky, protože i v jeho vysvětlení kolektiv jako takový paměti nedisponuje, ale určují paměť svých členů. I podle Assmanna je subjektem paměti vždy jedinec, který se svou pamětí nakládá vždy ve vztahu ke kulturnímu smyslu a kolektivně nesených referenčních rámců. Jak ale vznikají referenční rámce, díky nimž kolektivní paměť funguje? Značnou roli zde hraje kanonizace, ke které dochází v rámci vazby na různé společenské instituce (Horský, Tuček 2015: 121-122, 128).

Komunikativní paměť je zaměřena na každodenní komunikaci. Halbwachs tvrdí, že jde o oblast orální historie. Každodenní komunikace je charakteristická reciprocitou rolí, disorganizací a tématickou nestabilitou. Týká se paměti, někdy i pomluv nebo zážitků. Podle Halbwachse má každý jedinec paměť sociálně zprostředkovanou, nebo paměť týkající se skupiny. Každá individuální paměť se skládá z komunikace s ostatními. Nemusí se přitom jednat o "ostatní", kteří jsou členy stejné skupiny jako my. Může jít o rodinu, sousedy, stejně jako o

profesní skupiny, politické strany, asociace nebo jiné národy. Veškerá komunikace formuje naše vzpomínky. Komunikace je kristalizována v objektivní kulturu. Projevuje se v textech, rituálech, stavbách nebo v krajině. Vzpomínky jsou pak transformovány do historie. Objektivizovaná kultura má strukturu paměti (Assmann 1995: 127-128).

Kulturní paměť se vyznačuje distancí od každodennosti. Paměť je udržována prostřednictvím kulturní tvorby - textů, rituálů. To Assmann nazývá figury paměti. Teorie kulturní paměti se zaměřuje na paměť, kulturu i skupinu. Kulturní paměť má následující charakteristiky: 1) zhutnění identity - nebo vztah ke skupině. Kulturní paměť uchovává vzpomínky, ze kterých pochází skupinové povědomí o její jednotě. Objektivní projevy kulturní paměti jsou definovány díky identifikaci v pozitivním (ztotnění se s něčím) nebo negativním (vymezení se vůči něčemu) smyslu. Jinými slovy co je naše a co je cizí.

2) kapacita pro rekonstrukci - žádná paměť nemůže uchovat minulost. Každá společnost může rekonstruovat svou minulost jen na základě svého současného referenčního rámce. Kulturní paměť pracuje na základě rekonstrukce. To znamená, že vytváří znalosti o současných situacích. Kulturní paměť má dvě roviny - ta, která lze přirovnat k archivu, kde jsou ukládány texty. A druhá rovina aktuality, kdy je každý současný kontext stavěn do objektivizovaného smyslu své vlastní perspektivy a získává vlastní relevanci.

3) formování - objektivizace komunikace a kolektivně sdíleného poznání je předpokladem v jejich přenosu v kulturně institucionalizovaném dědictví společnosti. Do dědictví společnosti nepatří jen psané dokumenty. Patří sem i obrázky nebo rituály. Nelze se spoléhat jen na jeden prvek.

4) organizace - můžou mít dvojí význam: a) institucionální oporu komunikace - přes formalizaci z komunikace do obřadu, b) specializace nositelů kulturní paměti. Distribuce a struktura participace na komunikativní paměti je rozptýlena. V tomto ohledu neexistují žádní odborníci. Na druhé straně kulturní paměť stále závisí na speciálních praktikách. Jde o druh kultivace.

5) závaznost - skupiny mají systémy hodnot, symbolů, znalostí a rozlišují co je a není důležité. Historie je utvářena z pozice vývoje dědictví, které je ukotveno v kulturní identitě. Vše je součástí historie a k pochopení části je stejně potřeba znát souvislosti.

6) reflexivita - má tři roviny: a) praktická, která interpretuje běžnou praxi pomocí přísloví nebo rituálů. b) sebereflexivita, která čerpá ze sebe k vysvětlení, rozlišení, kritice nebo kontrole. c) reflexivita ve své vlastní podstatě, která odráží vnímání skupiny skrze vlastní sociální systém (Ibid 1995: 130-132).

Koncept kulturní paměti je společnost od společnosti jiný. Každá společnost má v určité době určité texty a rituály, které kultivují a stabilizují společnost jako takovou. Koncept znalostí je odlišný kulturu od kultury a epochu od epochy (Ibid 1995: 132-133).

Komunikativní paměť zahrnuje vzpomínky, které jsou součástí nedávné minulosti. Tyto vzpomínky sdílíme s lidmi, kteří nás obklopují. Pokud nositelé určité vzpomínky zemřou, vzpomínka s nimi zanikne a dá prostor vzpomínce jiné (Assmann 2001: 48).

Kulturní paměť se zaměřuje na neměnné body v minulosti. Minulost v paměti vytváří symbolické body, na kterých se vzpomínky uchovávají. Důležitá je zde historie vzpomínky a ne faktická historie. V kulturní paměti se faktická historie mění ve vzpomínkovou, neboli mýty. Vzpomínáním na své dějiny si skupina udržuje identitu. Kulturní paměť má své specifické

nositele, jako jsou šamani, učitelé, kněží nebo spisovatelé. Mohou o ní hovořit jen zasvěcení lidé (Ibid 2001: 50-52). Zároveň je v kulturní paměti minulost přetvářena do symbolických figur, které jsou v obřadech zpřítomňovány a mají sváteční ráz. Tyto figury se podílí na vzniku skupinové identity (Šubrt, Maslowski, Lehmann 2015: 38).

Svátky se starají o reprodukci kulturní identity a uchování v paměti národa. Opakování zajišťuje soudržnost skupiny v prostoru i čase. Kulturní paměť se udržuje díky svátkům, zatímco komunikativní paměť je na úrovni všedních dní (Assmann 2001: 54-55).

Minulost nevzniká sama, ale je výsledkem kulturní reprezentace. Kulturní paměť není součástí biologického dědictví, ale udržuje se prostřednictvím kulturních prostředků napříč generacemi. Skupinová, stejně jako individuální, totožnost je udržována díky paměti. Kulturní paměť je udržována díky vzpomínkám a obřadům. Ty zajišťují skupinové vědění a identitu a neustále se pravidelně opakují (Ibid 2001: 80-81).

Kolektivní identita je obraz, který o sobě vytváří skupina, se kterou se identifikují její členové. Kolektivní identita vyplývá z identifikace členů skupiny. Je slabá nebo silná. Záleží na tom, jak moc dokáže skupina motivovat své členy a jejich myšlení a jednání. Skupiny svou jedinečnost opírají o minulost. Pro sebedefinici společnosti potřebují mít minulost, protože žijí díky tomu, že svou minulost nechávají znovu ožít. Čím bohatší mají minulost, tím pevnější by měla být jejich jednota (Ibid 2001: 117).

Z kolektivní identity lze odejít, například přestěhováním se do ciziny. Z osobní identity ale odejít nelze. Kolektivní identita se vyznačuje společným věděním a společnou pamětí. Formuje se pomocí společného jazyka a symbolů. Jinými slovy jde o sdílenou kulturu (Ibid 2001: 118, 122-123).

Assmann říká, že naše paměť má dvě dimenze - nervovou a sociální. Bez nervové není schopnost paměti možná. Halbwachs tvrdí, že naše paměť je formována skrze sociální dimenzi. Je to díky kontaktu s ostatními lidmi. Jde o sociální fenomén, který se formuje "mimo" nás. Naše nervová dimenze je jen pomocnou částí, která určuje možný rozsah naší vlastní paměti. Ten je možné zlepšit pomocí tréninku. Ale to hlavní, tedy formování paměti, se děje pomocí jazyka, komunikace a interakcí. Jednoduše řečeno díky naší existenci. Paměť je sociální fenomén (Assmann 2006: 1-2).

Podle Assmanna lze paměť rozlišit i na epizodickou (občasnou) a sémantickou (významovou). Ekvivalenty k těmto termínům jsou paměť zkušeností a paměť naučeného. Epizodická paměť odráží naše zkušenosti. Sémantická paměť ukazuje vše, co jsme se naučili a zapamatovali si. Individuální paměť je pak pamětí jen určitého jedince, které nerozumí nikdo jiný než on sám. Jako například kdyby si určitá osoba vymyslela svůj vlastní jazyk, kterému bude rozumět jen ona. To lze nazvat, jak již bylo řečeno v úvodu této kapitoly, i termínem komunikativní paměť (Ibid 2006: 2-3).

6.4 DANIELÉ HERVIEU-LÉGER

Danièle Hervieu-Léger je francouzská socioložka, která se zaměřuje na sociologii náboženství. Ve svém díle rozpracovává Émila Durkheima a Maurice Halbwachse.

To, že skupina vidí sebe sama jako součást řetězce závisí na zmínkách o minulosti a vzpomínkách, které jsou sdíleny a přenášeny na

ostatní. Jednou z hlavních charakteristik moderních společností je to, že už nejsou společnostmi paměti. Je potřeba rozlišit mezi společnostmi paměti a společnostmi změny. Na těchto dvou typech společností je vidět, jak je narušována sociální, kulturní i psychologická kontinuita skrze efekt změny. Změna je funkcí modernity jako takové. Změna vyústila v moderních společnostech v to, že jsou méně a méně schopné pečovat o vrozenou schopnost jednotlivců i skupin asimilovat se na víru. Teoretici zabývající se sekularizací tvrdí, že jde o přirozený důsledek, který zapříčiňuje mizení přirozených komunit, stejně jako rodin. Zatímco náboženská socializace skutečnou náboženskou sociabilitu v moderních společnostech formuje (Hervieu-Léger 2000: 123).

Věchna náboženství předpokládají, že kolektivní paměť je mobilizována. Tradiční společnosti, kde byla dominantní náboženská symbolika, jsou strukturovány podle mýtů a jejich vytváření, které představují původ světa a skupiny. Kolektivní paměť je daná a všemi dodržovaná. Je obsažena ve strukturách, organizacích, jazyku, každodenním jednání tradičních společností. V případě společností, kde se objevovaly náboženské komunity, byla kolektivní náboženská paměť subjektem opakující se konstrukce. To znamená, že minulost, která má zdroj v historických událostech, může být naprosto významná a kdykoliv připomenutelná. Minulost je symbolicky představována jako neměnitelný celek, což je situováno jako vnější historie. Normativní dimenze paměti tak není sama o sobě specifická jen pro náboženskou paměť. Charakterizuje jakoukoliv kolektivní paměť, která se formuje a přetrvává skrze procesy selektivního zapomínání a retrospektivního vymýšlení. Kolektivní paměť zabírá místo individuální paměti. Vyjímkou je paměť skupiny, která je posilována identifikací samotné skupiny a její minulosti. Některé rituály skupiny jsou striktně dodržovány jen v případě, kdy se jedinec stane součástí náboženské skupiny. V běžném "civilním" životě rituály striktně nedodržuje. Jde o specifika náboženské paměti, které jsou

součástí struktury náboženské skupiny. Ta jedince zavazuje k produkování kolektivní paměti (Ibid 2000: 124-126).

Daniéle Hervieu-Léger tvrdí, že nelze říci, že by náboženská paměť byla lepším vyjádřením jednotnosti a koherence, než ostatní druhy kolektivní paměti - například než paměť rodiny nebo národa. Autorka tvrdí, že Halbwachsova myšlenka plurality náboženských pamětí a napětí mezi jednotlivými typy, leží mezi racionálním a dogmatickým typem paměti (kterou Halbwachs nazývá náboženskou pamětí) a pamětí mystickou. Náboženská paměť je v přítomnosti udržována pomocí připomínání minulosti. Přesto je pro přítomnost upravována a aktualizována. Jedinci si udržují spojení s minulostí pomocí rituálů, kdy navodí speciální atmosféru a mají pocit, že se během něj dostanou do spojení s minulostí. Zatímco členové dané skupiny v dodržování rituálů vidí tradici, Hervieu-Léger tvrdí, že jde o potvrzení jejího předpokladu aktualizace minulosti pro přítomnost. To znamená, že náboženství je dynamické a vyvíjí se (Ibid 2000: 126-127).

Hervieu-Léger předpokládá, že sociální paměť procházela krizí se vznikem a historickým rozvojem modernity. Individualizace, racionalizace a institucionalizace, znamenala konec společností založených na paměti. Následkem bylo to, že došlo k oddělení paměti rodiny, náboženské paměti, národní paměti, třídní paměti a mnoha dalších. Tím byly tradice odsunuty do pozadí. Začala se rozšiřovat sekularizace, která měla za následek ztrátu kolektivní paměti celku. Začala se naopak rozvíjet racionalizace a kolektivní paměť se v moderním světě začala tříštit. Nejen kolektivní, ale i náboženské paměti se modernizace dotkla. Náboženská paměť už nebyla jen jedna, ale začala se pluralizovat, stejně jako paměť kolektivní. To vedlo k destrukci komunit, společností a ideologií založených na paměti. Desintegrace kolektivní paměti je následkem dvou trendů, které jsou jasně rozporuplné (Ibid 2000: 127-128).

Prvním trendem je homogenizace paměti, vyplývající ze zastínění zvláštností zakořeněných v kolektivní paměti konkrétních skupin. Halbwachs tvrdí, že tento předpoklad je posílen s nástupem buržoazie a moderní kapitalistické ekonomiky. Podle něj nástup kapitalismu a technologií znamenal postupné sblížování sfér sociálního života na sféru produkce, která je sama o sobě technická, funkční a neutrální. Tím byla homogenizace dokončena. Důsledkem byla nudná a nenápaditá paměť, která se rozvíjela jen díky prostředkům masové komunikace (Ibid 2000: 128).

Proces homogenizace kolektivní paměti ještě vytváří prostředí pro druhý trend. Tím je neomezená roztříštěnost individuální a skupinové paměti. V moderních společnostech každý jedinec patří do mnoha skupin. Kolektivní paměť v moderní společnosti je složena z mnoha částí. Mladí lidé už se příliš nezajímají o historii nebo kulturu, což je důsledek roztříštěnosti kolektivní paměti. Pro ně je důležitá jejich vlastní zkušenost. Tím dochází k zániku jednotné kolektivní paměti a do popředí se dostává roztříštěnost, která je pro moderní společnosti typická (Ibid 2000: 129-130).

Daniéle Hervieu-Léger zastává názor, že modernizace s sebou přinesla procesy, díky kterým se společnost začala pluralizovat. Racionalizace a individualizace jako prostředky modernizace zapříčinily rozpad paměti. A to nejen kolektivní, ale i náboženské. V moderním světě se neobjevuje pouze jedno náboženství, které by přijímali všichni jedinci ve společnosti. Společnost je roztříštěná a tím dochází i k roztříštěnosti náboženství. Každý jedinec ve společnosti si může vybrat takovou víru, která pro něj bude nejlepší. Jak již bylo zmíněno výše, důležitá je zkušenost. Moderní doba také přináší možnost vyzkoušet si více možností a ne být omezen jen na jednu. Následkem je pak již zmíněná roztříštěnost celku. Přestože se náboženské skupiny snaží o dodržování tradic a neměnost, Hervieu-Léger zastává názor, že i náboženská paměť se proměňuje a

přizpůsobuje změnám, které ve společnosti probíhají. Je to dáno i tím, že neexistuje jen jedno dominantní náboženství, ale lze si vybrat mezi velkým množstvím.

6.5 SHRNUÍ

Všichni zmínění autoři zastávají názor, že kolektivní paměť je součástí výchovy. Émile Durkheim zastává postoj, že kolektivní paměť je univerzální a vztahuje se na celou společnost. Nezáleží přitom v jaké skupině je člověk socializován, protože paměť je udržována pomocí symbolů a rituálů. Ty zajistí, že nedojde k zapomnění. Zároveň se tím udržuje propojení mezi kolektivní pamětí a institucemi, které udržují kolektivní identitu.

Podle Maurice Halbwachse záleží na prostředí a na výchově, ve kterém jedinec vyrůstá a je formován. Protože ale může být členem více skupin, může existovat i více kolektivních pamětí. Zároveň tvrdí, že náboženská paměť je navázána konkrétní místa v prostoru. Je to dáno tím, že náboženství se zaměřuje na city a myšlení svých členů, proto je nutné představy nějakým způsobem "uchytit". Nejlepším řešením je zaměřit se na prostor. Vedle stálých prostorů, jako jsou například kostely, tak vznikají i nová místa, kam se věřící uchylují, aby si připomněli své společné vzpomínky.

Jan Assmann tvrdí, že na jedince působí vnější rámce společenské a kulturní. V podstatě tak souhlasí s Mauricem Halbwachsem, že záleží na prostředí, ve kterém dítě vyrůstá a na všem, co na něj působí.

Daniéle Hervieu-Léger se snaží prosadit názor, že náboženská paměť se přizpůsobuje změnám, které ve společnosti probíhají. Modernizace s sebou přinesla společenské změny, díky kterým došlo k roztříštěnosti a pluralizaci. Náboženská paměť i paměť kolektivní díky tomu ztratila ucelenost a rozpadla se na mnoho menších částí.

7 ZÁVĚR

Fenomén paměti se ve společenských vědách začal rozšiřovat až ve druhé polovině 20. století. Přestože o paměť v různých smyslech se zajímali různí autoři již dříve. Ale až v posledních třech desetiletích se paměť stala jedním z dominantních témat humanitních a společenských věd. Jedním z důvodů bylo i rozšíření elektronických médií a prostředků masové komunikace, které paměť pomáhají udržovat, i když mimo mysl jedinců (Dvořák 2015: 170-171).

O paměť se začali vědci zajímat i proto, že došlo k procesům modernizace a tím ke změnám ve společnosti. Někteří autoři se nezabývali jen pamětí jako takovou, ale i procesem zapomínání. Paměť se vyznačuje schopností vytěsnit nepříjemné zážitky a uchovávat si jen ty příjemnější. Kolektivní paměť se ale stává i předmětem mocenské nadvlády. Takzvané vymazávání kolektivní paměti slouží vládnoucí třídě k tomu, aby přesvědčila ostatní, že určité události se nestaly, nebo že se naopak určité události staly, i když tomu tak ve skutečnosti nebylo.

K selektivitě nás nutí i současný moderní svět, který klade důraz na rychlé tempo spotřeby informací. Kvůli tomu musíme informace i zapomínat, protože bychom nebyli schopni si je všechny zapamatovat. Paměť je ohrožována přebytkem informací a ne hrozbou jejich zapomínání. I přesto směřujeme k zapomínání, což může vést ke stejnému výsledku jako v totalitním režimu. To znamená k otupělosti, ztrátě zájmu a spokojenému zapomínání (Šubrt, Maslowski, Lehmann 2015: 44).

Předkládaná diplomová práce se snažila přiblížit pohledy několika autorů na koncept náboženské paměti. Konkrétně byli zmíněni autoři Émile Durkheim, Maurice Halbwachs, Jan Assmann a Danièle Hervieu-Léger. Někteří ze zmíněných autorů zastávali rozdílné názory na náboženskou paměť, jiní se doplňovali a rozšiřovali navzájem své myšlenky.

Ještě předtím, než jsem zmíněné autory představila, zaměřila jsem se na vymezení paměti jako takové. Paměť se snaží o propojování minulosti s přítomností, případně i budoucností. Snaží se o to, aby významné události našich dějin neupadly v zapomnění. Díky tomu se uchovává kolektivní vědomí společnosti.

Po krátkém definování paměti jsem se zaměřila na vývoj paměti. Uchovávání vzpomínek se v různých dobách zaměřovalo na jiné mechanismy. Zatímco v primitivních společnostech, které neznaly písmo, byli za nositele paměti považováni starci, s nástupem knihtisku se situace zcela změnila. Primitivní společnosti považovaly za významné jedince ty, kteří měli zkušenosti. Nejvíce zkušeností měli starci, kteří byli v takovýchto společnostech vážení. Nejenže předávali zkušenosti, ale vyprávěli ostatním členům i o událostech, které se staly před mnoha lety. Tak byla kolektivní paměť udržována v primitivních společnostech.

Vývoj knihtisku přinesl možnost uchovat informace po dlouhý časový úsek. Lidé už si nemuseli důležité informace pamatovat a učit se je z paměti. Kolektivní paměť byla uchovávána v knihách. Vše co bylo zapsáno, bylo považováno za věčné. Najednou se objevilo mnoho významných událostí, na které bylo potřeba stále vzpomínat a ne zapomínat. Vznikly tak svátky, které oslavovaly danou událost a zároveň ji udržovaly v širokém povědomí. Díky velkému množství knih vznikly i archivy, kde byly knihy uchovávány a zpřístupněny.

V návaznosti na vývoj paměti jsou představeny vybrané druhy paměti, které se prolínají celou prací. Konkrétně šlo o paměť kolektivní, historickou, individuální a náboženskou. Kolektivní paměť byla rozuměna paměť určitě skupiny jedinců. Historickou paměť pak snaha o rekonstrukci faktů, které jsou společné pro celý národ. Individuální paměť je pak paměť každého jedince. Je jeho vlastní a nelze ji ovlivňovat. Náboženská paměť je paměť specifické skupiny věřících. Vyznačuje se stabilitou, která je dána dodržováním tradic. Díky tomu je považována za paměť, která si uchovává vzpomínky ve stejné podobě již několik tisíciletí.

Následuje kapitola, která v krátkosti nastiňuje problematiku toho, zda je paměť výsledkem výchovy a sociálního prostředí, ve kterém jedinec vyrůstá, nebo jde o vrozenou predispozici. Oba názory mají své argumenty, které jsou neslučitelné. Jak je v dané kapitole řečeno, nelze říci, že jeden argument je lepší než druhý. Nejlepším řešením by bylo propojení obou. A to tak, že máme určité vrozené predispozice k paměti, které určí, co jsme schopni si zapamatovat. Zároveň je druh paměti, který si osvojujeme v rámci socializace. Něco semusíme naučit, aby se nám daná informace do paměti zapsala, nebo dokonce vryla. Příkladem mohou být již zmíněné důležité historické události. Ty je nutné se naučit z paměti.

Poté jsou již představováni jednotliví autoři, kteří jsou pro pochopení náboženské paměti významní. Mezi nimi je Émile Durkheim, který tvrdí, že kolektivní paměť je sociální a vztahuje se na celou společnost. K posilování skupinové identity je podle něj nutné zachovávat si odkazy na minulost a připomínat si ji. Nejlépe pomocí rituálů, obřadů, nebo svátků. K náboženské paměti se Durkheim staví tak, že v primitivních společnostech jsou rituály vykonávány jednoduše a všemi stejně. Díky tomu je náboženská paměť stabilní a společná pro celou společnost. Jedinci vykonávají veškeré náboženské činnosti automaticky a homogenně. Tím je potlačována jejich individualita a vede to k universalismu. Durkheim do protikladu staví moderní společnosti, kde uniformita chybí, což má za následek prostor pro individualitu jedince a náboženská paměť proto není tak celistvá, jako u primitivních společností.

Dalším z představených autorů je Maurice Halbwachs. Ten tvrdí, že kolektivní paměť není jen jedna, ale je jich několik. Je to dáno tím, že jedinec není součástí jen jedné skupiny. Může být v jednu chvíli členem více skupin nebo mezi nimi přecházet. Každá skupina má ale svou vlastní kolektivní paměť. Jedinec si své vzpomínky vybavuje v návaznosti na ostatní členy skupiny. Díky tomu může individuální vzpomínka získat přesnější obraz. Je ale nutné, aby byl jedinec stálým členem dané skupiny. Pokud ve skupině byl určitou dobu, ale pak z ní vystoupil a

zpřetrhal s ní vazby, nedokáže si určitou vzpomínku vybavit, i když ostatní členové si na ni pamatují poměrně jasně. Náboženská paměť je opět specifická v tom, že se váže na materiální věci. Halbwachs zastává názor, že věřící mají společnou víru. Ta ale není materiální povahy. Proto je pro náboženskou paměť důležité si materiální svět vytvořit. Věřící proto mají svá posvátná místa, kde si dokáží vyvolat specifické vzpomínky. Tato posvátná místa mají materiální povahu a jsou stálá a neměnná. Díky tomu, a také díky dodržování tradic, je uchovávána náboženská paměť stabilně. Věřící si zakládají na tom, že jejich náboženská paměť se nemění a je stále stejná jako při svém vzniku. Vytvářením zbožných míst je možné udržovat náboženskou paměť, protože je přenášena z nitra věřících do materiálního světa.

Dalším zmíněným autorem je Jan Assmann. Ten rozlišuje mezi komunikativní a kulturní paměť. Zatímco komunikativní paměť je zaměřena na oblast každodennosti, kulturní paměť je udržována pomocí kulturní tvorby. Komunikativní paměť je na úrovni individuální paměti a kulturní paměť je na úrovni paměti kolektivní. Jde o sdílenou kulturu, ze které je možné odejít. Například při přestěhování. Z individuální paměti odejít nelze. Jedinec nedokáže opustit sebe sama.

Poslední zmíněnou autorkou je Danièle Hervieu-Léger. Ta se snaží přiblížit názor, že v tradičních společnostech byla náboženská paměť jednotná. Bylo to dáno tím, že náboženská paměť byla daná a všemi dodržovaná. Zároveň je stále udržována pomocí rituálů, které připomínají minulost a významné události. Přesto Hervieu-Léger tvrdí, že rituály nejsou neměnné a přizpůsobují se konkrétní době. I přesto, že si to jedinci, kteří rituály vykonávají, nemyslí. To ukazuje na dynamiku náboženství. Problém nastal až s příchodem procesů modernizace. Racionalizace, sekularizace a individualizace vedly k naborání monopolu náboženství. Najednou už náboženství nemělo hlavní úlohu a náboženská paměť se začala tříštit. Došlo k pluralizaci a náboženství i náboženská paměť již nebyly celistvé. Začaly se rozpadat, společnost se začala individualizovat a důležitou roli začaly hrát osobní zkušenosti. Díky

tomu se vytvořilo mnoho možností, které každý mohl vyzkoušet. Jedinec už tak není ukotven jen v náboženství, které zajišťovalo stabilitu ve společnosti. Existuje mnoho skupin a každý může být členem několika skupin. Tím může vyzkoušet, co mu nejvíce vyhovuje a až posléze se rozhodnout, pro jakou skupinu bude nejvhodnější. Opět zde vidíme roztříštěnost a důraz na vlastní zkušenost.

Nejvíce prostoru je v odborné literatuře věnováno kolektivní a individuální paměti. I autoři zmínění v předkládané práci se tímto rozdělením zbývají. Kolektivní paměti přikládají větší význam, než paměti individuální. I přesto si jsou vědomi, že se oba typy doplňují a jeden bez druhého nemůže existovat. Celek se vždy skládá z částí. Na kolektivitu se zaměřuje především Maurice Halbwachs, ale i Émile Durkheim. Danièle Hervieu-Léger si je vědoma toho, že s nástupem modernizace dochází k pluralizaci a roztříštěnosti kolektivní paměti. Větší důraz je kladen na individualitu. Jedinec si může vybrat v nepřeberném množství nejen náboženství, ale i dalších aspektech. Důležité je pro něj to, co jemu samotnému vyhovuje a s čím se ztotožňuje. Kolektivní i náboženská paměť ztrácí svou celistvost a ucelenost a dochází k jejímu štěpení a tříštění.

Náboženská paměť je pamětí skupiny, která se snaží o udržení kolektivní identity a spojuje členy skupiny. Jednotliví členové mají společný zájem, vzpomínky a tradice, které dodržují a neustále si je připomínají pomocí různých obřadů. Vytvářejí si i svá zbožná místa, kam se neustále vracení a připomínají si události, které jsou pro jejich historii významné. Díky tomu si udržují svou náboženskou paměť.

V práci byly představeny některé myšlenky, které se váží k náboženské paměti. Jak již bylo řečeno výše, fenomén paměti se začal rozvíjet a dostávat do popředí humanitních a společenských věd až v posledních několika letech. Je problematické se orientovat v pracích, které se pamětí zabývají, protože je na ni pohlíženo z mnoha různých pohledů a ne vždy panuje mezi vědci shoda. Na paměť je nahlíženo a je o

ní psáno i z úhlu pohledu různých vědních disciplín. Příkladem může být psychologie, sociologie nebo historie. Každá vědní disciplína má ale odlišné teoretické základy a jiná paradigmatata. I to přispívá k mnohosti názorů a pohlížení na paměť.

Přestože kolektivní či historické paměti je věnováno mnoho prací, náboženská paměť je podle mého názoru ještě trochu v pozadí. Není jí věnováno tolik prostoru a je zařazována do paměti kolektivní a brána jako její specifická část. Celkově je problematika paměti znovuobjeveným tématem, u kterého se dá předpokládat, že se bude i nadále vyvíjet ve všech směrech. Dá se proto předpokládat, že i náboženské paměti bude v dalších letech věnováno více prostoru a budou představeny nové skutečnosti, které se k dané problematice budou vázat.

8 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ

ASSMANN, Jan. 1995. „Collective Memory and Cultural Identity“ Pp. 125-133 in *New German Critique* 65.

ASSMANN, Jan 2001. *Kultura a paměť*. Praha: PROSTOR.

ASSMANN, Jan. 2006. *Religion and cultural memory: ten studies*. Stanford: Stanford University Press.

CRANE, Susan A.. 1997. „Writing the Individual Back into Collective Memory“ Pp. 1372-1385 in *The American Historical Review* 102 (5).

DURKHEIM, Émile. 2002. *Elementární formy náboženského života. Systém totemismu v Austrálii*. Praha: Oikoymenh.

DVOŘÁK, Tomáš. 2015. „Přepisování paměti“ in Nicolas Maslowski, Jiří Šubrt: *Kolektivní paměť. K teoretickým otázkám*. Pp. 170-176. Praha: Karolinum Press.

GEDI, Noa, Yigal Elam. 1996. „Collective Memory - What Is It?“ Pp. 30-50 in *History and Memory* 8 (1).

HALBWACHS, Maurice. 1997. *Povod náboženského vedomia podľa E. Durkheima*. Bratislava: Chronos.

HALBWACHS, Maurice. 2009. *Kolektivní paměť*. Praha: SLON.

HALLY, Thomas. 2012. „Intelligence, Genetics and Environment“ in *Mensa International Journal* 560 (8).

HAVELKA, Rudolf. 2008. *Syntéza kognitivní vědy o náboženství a kognitivní archeologie: Nová perspektiva studia pravěkých náboženských systémů?* Brno: Sacra.

HERVIEU-LÉGER, Danièle. 2000. *Religion as a Chain of Memory*. New Brunswick: Rutgers University Press.

HORSKÝ, Jan, Jan Tuček. 2015. „Paměť jako objekt teoretické analýzy či jako objekt manipulace“ in Nicolas Maslowski, Jiří Šubrt: *Kolektivní paměť. K teoretickým otázkám*. Pp. 115-154. Praha: Karolinum Press.

Le GOFF, Jacques. 2007. *Paměť a dějiny*. Praha: Argo.

MASLOWSKI, Nicolas, Jiří Šubrt. 2015. *Kolektivní paměť. K teoretickým otázkám*. Praha: Karolinum Press.

MISZTAL, Barbara A.. 2003. „Durkheim on Collective Memory“ Pp. 123-143 in *Journal of Classical Sociology* 32 (2).

RUSSELL, Nicolas. 2006. „Collective Memory before and after Halbwachs“ Pp. 792-804 in *The French Review* 79 (4).

SUCHOMELOVÁ, Věra. 2009. „Co je to paměť a jak ji trénovat“ Pp. 49-51 in *Světlo* 2009 (1).

ŠUBRT, Jiří, Štěpánka Pfeiferová. 2010. „Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání“ in *Historická sociologie* 2010 (1).

ŠUBRT, Jiří, Nicolas Maslowski, Štěpánka Lehmann. 2015. „Maurice Halbwachs, koncept rámců paměti a kolektivní paměti“ in Nicolas Maslowski, Jiří Šubrt: *Kolektivní paměť. K teoretickým otázkám*. Pp. 15-30. Praha: Karolinum Press.

ŠUBRT, Jiří, Nicolas Maslowski, Štěpánka Lehmann. 2015. „Soudobé teorie sociální paměti“ in Nicolas Maslowski, Jiří Šubrt: *Kolektivní paměť. K teoretickým otázkám*. Pp. 31-45. Praha: Karolinum Press.

9 RESUMÉ

This diploma thesis deals with religious memory that tries to approach from the perspective of several authors. Memory itself in recent years an increasing interest in the humanities and social sciences. It is due to the changes that take place in society. Many scientists shows that some events it is necessary to remember, but people who experienced the event firsthand die. It is important to commemorate important events still to keep from falling into oblivion. Therefore, the memory, especially collective memory takes center stage scientists.

Thesis introduces the concept of memory as such, but focuses on collective memory, historical, religious and individual. Religious memory is a specific kind of collective memory, because it applies only to the believers. The work describes the development of memory from the mind of primitive societies that do not recognize handwriting and retain the collective memory through storytelling. Through the development of the printing press, which caused a massive expansion of books. Through the development of the printing press, which caused a massive expansion of books. Thanks this is collective memory stored in books, in which is seen and the individual did not have any important facts to remember from memory.

Furthermore briefly introduced to the clash between two views on memory, if one assumes innate predisposition to memory, and the other is of the opinion that the memory is the result of socialization, the environment in which we grow up and live and education. Both views are likely to be complementary, but proponents of each view is directly opposite each other.

The following is an overview of the various authors who have dealt with the religious memory. Specifically Emile Durkheim, Maurice Halbwachs, Jan Assmann and Daniele Hervieu-Leger. All is introduced

their attitude to the phenomenon of collective memory, especially the memory religious.

The last chapter is the conclusion, which summarizes the findings of the thesis, and especially each of these authors.